

Inleidende teksten

De Noordoostwijk

De squares en omgeving

Geschiedenis van de stedenbouwkundige ontwikkeling

Luchtfoto van in 1953, vóór de bouw van appartementsgebouwen. Foto Polyfoto.
© Koninklijke Bibliotheek van België, Prentenkabinet.

Inventaris van het architecturaal erfgoed,
Brussel Uitbreiding Oost

www.irismonument.be/nl.Brussel_Uitbreiding_Oost.html

Inhoud

De pittoreske vallei van de Maalbeek	3
1853. De annexatie door de Stad Brussel	9
1840 – 1870. Stedenbouwkundige ontwerpen volgen elkaar op	12
1875. Het definitieve ontwerp van Gédéon Bordiau.....	15
De plantsoenwijk.....	15
De wijk van de toekomstige Koninklijke Militaire School	19
De site van het toekomstige Jubelpark.....	20
1875 – 1890. Kroniek van de werken	21
Tijdens de uitvoering. Wijzigingen van het oorspronkelijke ontwerp	23
In de plantsoenwijk	23
In de wijk van de toekomstige Koninklijke Militaire school	25
Drie problemen verbonden met de inrichting van de plantsoenwijk	28
De spoorweg.....	28
Het kerkhof.....	29
De Heilig-Hartkerk	31
Van de naoorlogse periode tot vandaag. Van een tabula rasa stedenbouw naar het herstel van het oude weefsel	34

Redactie, onderzoek en iconografie

Caroline Berckmans en Marie-Hélène
Genon,

APÉB vzw

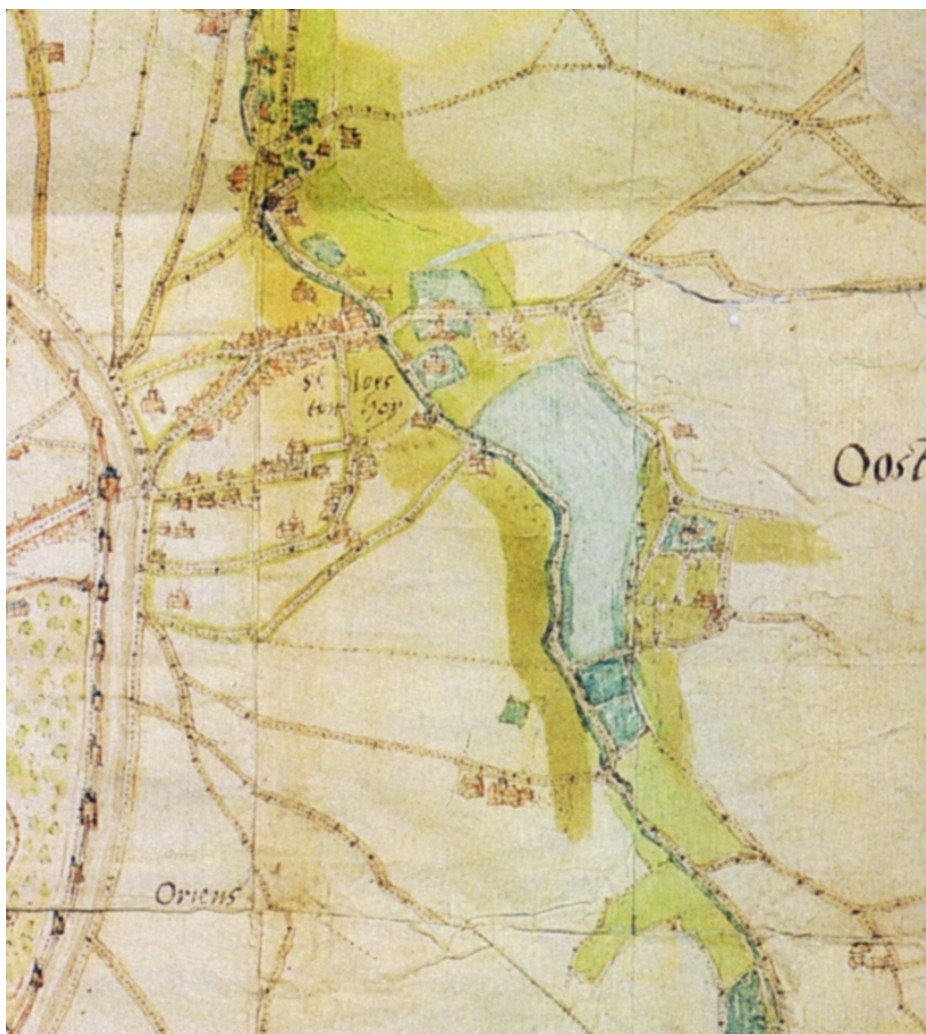
© Ministerie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest, Directie
Monumenten en Landschappen, CCN
– Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

Verantwoordelijke uitgever:
P. Crahay

De pittoreske vallei van de Maalbeek

Voor de stadsontwikkeling in het laatste kwart van de 19e eeuw, was de Noordoostwijk een landelijk gebied op de oostelijke helling van de vallei van de Maalbeek. Deze waterloop voedde een hele reeks vijvers, van de abdij van Terkameren, waar ze ontspringt, tot in Laken, waar ze in de Zenne uitmondt, verspreid over de gemeenten Elsene, Etterbeek, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek. Ter hoogte van de toekomstige Noordoostwijk, mondde de Maalbeek uit in de grote vijver van Sint-Joost, de zogenaamde Hoeyvyver, een langgerekte en gebogen waterplas die meer dan zeven hectare groot was en in het zuidoosten van het dorp Sint-Joost-ten-Node lag.¹

Detail van het overzichtsplan van Brussel en omstreken van Jacques VAN DEVENTER, 1550-1554. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

Vanaf de 15e eeuw werd deze niet ver van de stadspoorten gelegen landelijke vallei in de buurt van het hertogelijk paleis, ingenomen door verschillende privélandgoederen en buitenverblijven van de Brusselse adel. Daartoe behoorden de hertog van Bourgondië, de families van Nassau en Croÿ, maar

¹ In het noorden strekte de grote vijver zicht uit van de hoek gevormd door de huidige Pacificatiestraat en Prieelstraat tot ongeveer de hoogte van de Kardinaalsstraat en de Eburonenstraat. In het westen liep de Etterbeeksesteenweg erlangs, die overeenkomt met de huidige Pacificatiestraat, de Maria-Louizasquare en de Livingstonelaan. In het oosten doorsneed de vijver het lage gedeelte van de huidige Palmerstonlaan, om dan, langs de Boduognatusstraat, in het zuiden te grenzen aan het huizenblok gevormd door de Livingstonelaan, de Stevinstraat, Jozef II-straat en de Willem de Zwijgerstraat.

ook kardinaal de Granvelle.² Deze bezat sinds 1560 een kasteel dat de Fontein of 't Casteeltjen,³ werd genoemd, gelegen op de oever van de grote vijver. Het bestond uit meerdere aanpalende gebouwen in het midden van een waterpartij en uit enkele bijgebouwen meer naar het zuiden van de vijver. Het kasteel kreeg later een vierkante toren met bolvormig dak en een vleugel met trapgevel. In 1813 werd het landgoed verkaveld en verkocht. Deze gebouwen zouden dan geleidelijk aan vervangen worden door woningen.⁴

Het kasteel van kardinaal de Granvelle en zijn bijgebouwen in de tweede helft van de 16e eeuw, figuratieve kaart van de vijvers van Sint-Joost-ten-Node, opgesteld door Henri CAMMAERTS. © Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plannen in handschrift, 2997.

Het kasteel van kardinaal de Granvelle bij de grote vijver van Sint-Joost-ten-Node. Tekening van Émile PUTTAERT, naar een origineel van P. VITZTHUMB van het einde van de 18e eeuw. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Prentenkabinet.

2 WAUTERS, A., *Histoire des environs de Bruxelles, ou description historique des localités qui formaient autrefois l'ammanie de cette ville* [1855], achtste boek – A, éd. Culture et Civilisation, Brussel, 1973, p. 8.

3 *Ibid.*, p. 39. Zie ook de geschiedenis van het kasteel van de Granvelle in CABUY, Y., DEMETER, S., *Atlas van de archeologische ondergrond van het Brussels Gewest. 12 Brussel. Noord-Oostwijk*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel, 1997, pp. 51-52.

4 WAUTERS, A., 1973, p. 39.

Ten noorden van de vijver, op de hoek gevormd door de Kardinaalsstraat – die leidt naar het landgoed van de Granvelle – en de Leuvensesteenweg, stond een ander kasteel, waar Filips de Goede in 1465 verbleef. Het hoofdgebouw van dit kasteel verdween in de loop van de 18e eeuw, maar het bijgebouw in de Kardinaalsstraat bleef bestaan en werd verbouwd tot woning. Omwille van zijn twee ronde hoektorens kreeg het de naam 'kasteel met Twee Torens'.⁵ Het werd verbouwd tot uitspanning en daarna tot brasserie. Het gebouw verdween bij de verbreding van de Kardinaalsstraat in 1927.⁶

← ← Gezicht op het kasteel met Twee Torens, Kardinaalsstraat. Tekening van Émile PUTTAERT. © Koninklijke Bibliotheek van België, Prentenkabinet.

← Gezicht op wat rest van het kasteel met Twee Torens, ca. 1920. Op het achterplan, de onpare kant van de Kardinaalsstraat. © IRPA-KIK Brussel.

Op de westelijke oever van de Maalbeek lagen verschillende domaniale molens die hun naam gaven aan de waterloop. Een van deze constructies, aan het noordwestelijke uiteinde van de vijver, ter hoogte van de hoek van de huidige Pacificatiestraat en Spastraat, werd tussen 1601 en 1603 door George MULLER D'AUGSBOURG verbouwd tot hydraulische machine. Deze bestond uit een wiel dat werd aangedreven door de Maalbeek, dat het water van een van de zijrivieren, de *Broebelaer*, transporteerde naar een torenvormig reservoir op de omwalling van de stad, vlakbij de Hertogstraat. Van daaruit vertrok een distributiestelsel dat de fonteinen van de tuin van het hertogelijk paleis voedde, en daarna, een groot deel van de bovenstad van water voorzag. Het water van de grote vijver dat diende om de machine aan te drijven, werd in 1810 door Napoleontisch decreet tot eigendom van de stad verklaard.⁷ De hydraulische machine werd in 1855 definitief stopgezet.⁸

Tussen Sint-Joost-ten-Node en Etterbeek liep een aardeweg⁹ langs de molens en volgde het bochtige verloop van de vallei. In 1721 stelden de bewoners van deze twee gehuchten voor om bij te dragen aan de bestrating van deze weg. Zo ontstond vier jaar later de Etterbeeksesteenweg.¹⁰ Deze weg kwam overeen met het tracé dat thans gevormd wordt door de Pacificatiestraat, het oostelijk gedeelte van de Maria-Louizasquare, de Livingstonelaan, de huidige Etterbeeksesteenweg en de Maalbeeklaan tot aan de Waversesteenweg.

5 CABUY, Y., DEMETER, S., *Atlas van de archeologische ondergrond van het Brussels Gewest. 12 Brussel. Noord-Oostwijk*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel, 1997, pp. 41-43.

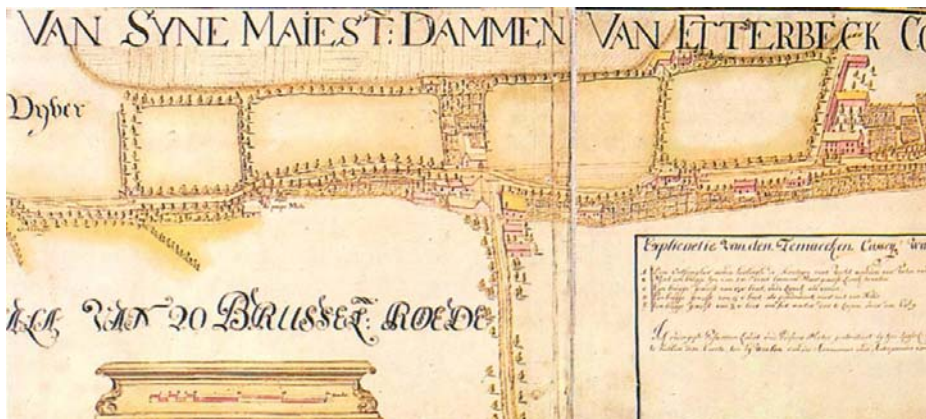
6 HEYMANS, V., *De Squareswijk. Marguerite, Ambiorix, Marie-Louise, Gutenberg*, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen, Brussel, 1995, p. 5.

7 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1861, dl. I, pp. 159-160.

8 HEYMANS, V., 1995, p. 6.

9 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1861, dl. I, p. 163.

10 *Ibid.*, 1861, dl. I, p. 161.

Plan van 1724 met het tracé van de nieuwe Etterbeeksesteenweg langs de Maalbeek en haar vijvers, ter hoogte van de huidige Noordoostwijk.
© Algemeen Rijksarchief, Kaarten, plattegronden en tekeningen, 219.

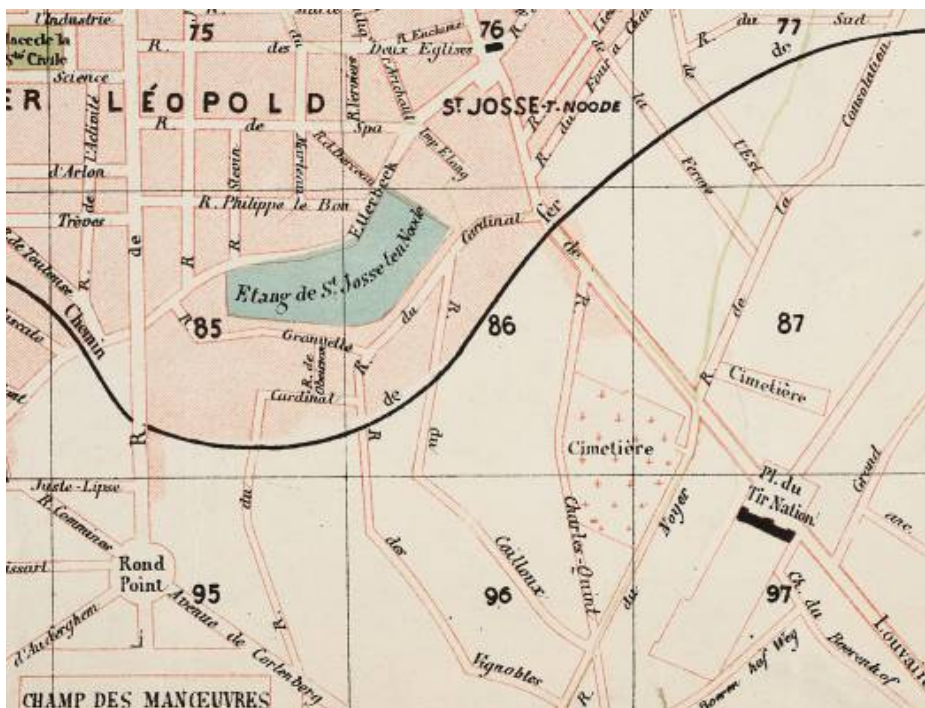
Tot in het derde kwart van de 19e eeuw bleef het landschap van de toekomstige Noordoostwijk vrijwel ongewijzigd. Het was een landelijk gebied met hier en daar een bouwwerk. De vochtige oevers van de grote vijver werden gebruikt als weide- of akkergrond voor de groenteteelt. De vijver was bovendien een geliefkoosde plaats voor ontspanning: langs de oevers stonden talrijke afspanningen en in de winter was het de ideale schaatsvijver. Ten oosten van de vijver, in de richting van het Linthoutbos, lag een zandheuvel begroeid met heide.¹¹ In de kadastrale atlas van 1836 zijn de toponiemen *Zavel Put* – een referentie aan zandexploitaties – en ook *Wyngard Berg* en *Krieken Bosch* te vinden, die respectievelijk verwijzen naar de wijnbouw en de fruitteelt.

Detail van de *Atlas cadastral du Royaume de Belgique, Plan parcellaire de la commune de Saint-Josse-ten-Noode avec les mutations jusqu'en 1836*, opgesteld door Ph. VANDERMAELEN. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

¹¹ HEYMANS, V., *Architecture et Habitants. Les intérieurs privés de la bourgeoisie à la fin du XIXe siècle (Bruxelles, quartier Léopold – extension nord-est)* (doctoraatsverhandeling in de kunstwetenschappen), Université libre de Bruxelles, Brussel, 1994, p. 46.

Naast de Etterbeekse- en Leuvensesteenweg, die respectievelijk de westelijke en noordwestelijke grens vormden van de toekomstige wijk, werd het terrein doorkruist door diverse wegen. In het noordoosten lag de *Notelaeren Straet*, waarlangs sinds 1784 het kerkhof van Brussel was gelegen (zie verder). De *Keyser Straet*, de toekomstige Keizer Karelstraat, liep van de Leuvensesteenweg naar het Linthoutbos en kruiste de Notelaarstraat. Langs de oever van de grote vijver liep de Kardinaalsstraat rond het landgoed van de Granvelle en boog dan om naar het zuidoosten, om langs de huidige Renaissancelaan het einde van de Notelaarstraat te bereiken. Op deze lange straat sloten oostwaarts de *rue de Caillou* [Keistraat] en de *rue des Vignobles* [Wijngaardstraat] aan, die oorspronkelijk in het open veld eindigden. De Granvellestraat ten slotte, die tot aan de Etterbeeksesteenweg liep, maakte de cirkel rond. Net als de Kleine Granvellestraat, die in 1851 herdoopt werd in *rue de l'Obéissance* [Gehoorzaamheidsstraat], was de eerder genoemde weg in de jaren 1810 aangelegd na de verkaveling van het landgoed van de kardinaal.¹²

← Detail van het *Plan-guide de Bruxelles et de ses faubourgs*, in 1869 opgesteld door EIGENBRODT. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

↙ Gezicht op de grote vijver in de richting van het dorp Sint-Joost-ten-Node. Lithografie van Théodore FOURMOIS. © Koninklijke Bibliotheek van België, Prentenkabinet.

↑ Ongeval bij het ijschaatsen op de grote vijver van Sint-Joost-ten-Node. *L'illustration belge*, 7, 23.01.1881, pl. 75. © Koninklijke Bibliotheek van België, Prentenkabinet.

¹² WAUTERS, A., 1973, p.39.

In de jaren 1850 werd de oostelijke ringlijn aangelegd, deze spoorweg verbond het Noordstation met het Leopoldstation. De aanleg maakte deel uit van de concessie van de lijn Brussel-Luxemburg, toegekend aan de *Société des Chemins de Fer belges*.¹³ Het door ingenieur D. MARCHAL ontworpen plan werd goedgekeurd bij collegiaal besluit van 02.07.1853.¹⁴

Tussen de spoorweg en de vijver, langs de Granvellestraat, Kardinaalsstraat en *rue de l'Obéissance* [Gehoorzaamheidsstraat] ontstond in de tweede helft van de 19e eeuw de Granvellewijk. Dit was een 'relatief dichtbevolkte agglomeratie',¹⁵ bestaande uit smalle rijhuizen en talrijke stegen, bewoond door landbouwersfamilies of arbeiders. Pachtpercelen en schuren lagen er naast ateliers, blekerijen, bierhuizen en andere cafés.¹⁶ Deze volkswijk werd geregeld geteisterd door tyfus- en cholera-epidemieën. Er was geen riolering voorzien en het vuile water bleef in de straten staan of stroomde af naar de vijver en maakte deze ongezond.¹⁷

↓ Spoorweg van Luxemburg, plan voor de verbinding van de stations van de Staat en de Leopoldswijk, in 1853 opgesteld door ingenieur D. MARCHAL. SAB/PP 327.

← Detail van de *Atlas cadastral de Belgique, Plan parcellaire de la Ville de Bruxelles avec les mutations*, 10e sectie, opgesteld door P. C. POPP in 1866. SAB/Kaarten en plannen van de Stad Brussel.

↓ Plan van een steeg langs de Kardinaalsweg in de Granvellewijk. SAB/OW 8560 (1862).

¹³ HEYMANS, V., 1995, p. 7.

¹⁴ SAB/PP 327 (1853).

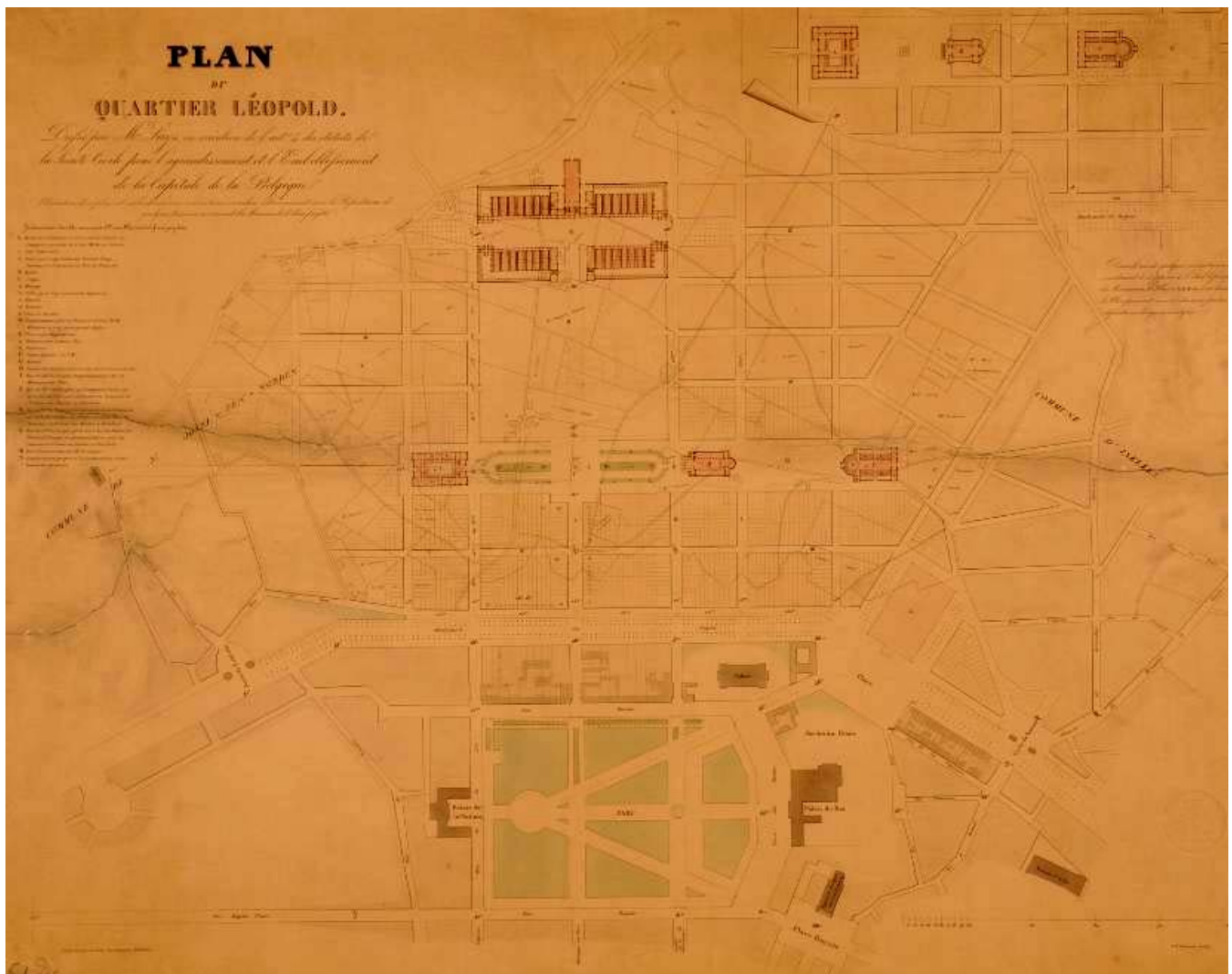
¹⁵ SAB/GE 7985 (1881).

¹⁶ SAB/GE 7983 (1876), 7985 (1881).

¹⁷ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1868, dl. I, p. 157.

1853. De annexatie door de Stad Brussel

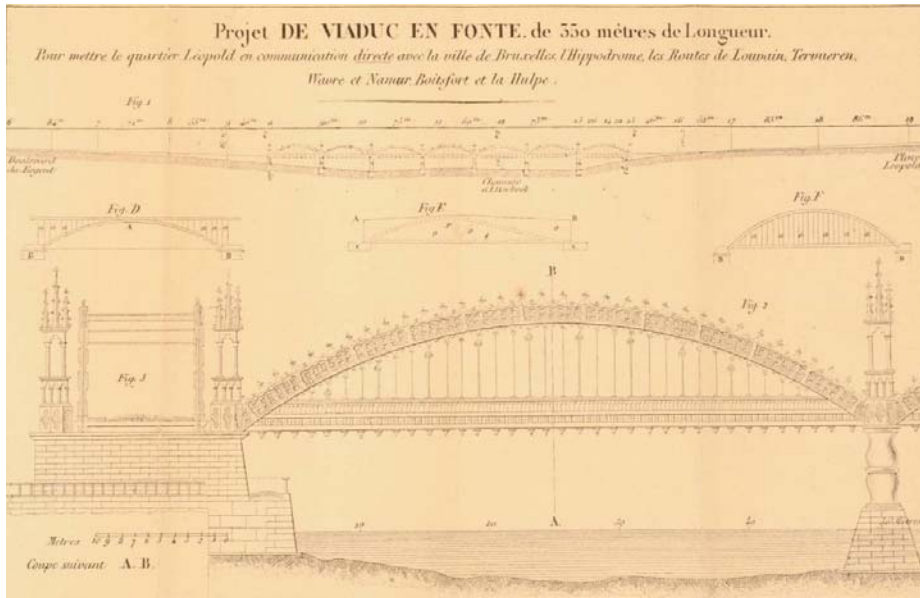
Rond het midden van de 19e eeuw was de stadsontwikkeling van de toekomstige Noordoostwijk nog niet aan de orde. De hoofdstad had met de in 1837 door architect Tilman François SUYS ontworpen Leopoldswijk al een eerste oostelijke voorstadswijk.¹⁸ Deze was gebaseerd op een orthogonaal plan vertrekkend vanaf de Kunstlaan en eindigde aan de Etterbeeksesteenweg. De vallei van de Maalbeek, welke het verloop deze steenweg volgt, vormde inderdaad een natuurlijk obstakel voor de uitbreiding van de agglomeratie in oostelijke richting.

Plan van de Leopoldswijk, in 1838 ontworpen door Tilman François SUYS. SAB/PP 1512.

¹⁸ De Leopoldswijk werd aangelegd op een terrein dat toen op Sint-Joost-ten-Node lag en verworven werd door een privémaatschappij, de *Société civile pour l'Aggrandissement et l'Embellissement de Bruxelles*.

Om dit probleem op te lossen stelden Félix DUBOIS en ingenieur LE HARDY DE BEAULIEU in 1845 voor om een viaduct over de vallei te bouwen; een gietijzeren bouwwerk van 350 meter lang steunend op zeven bogen. Het zou de Wetstraat, de hoofdverkeersader van de Leopoldswijk moeten verlengen tot een plein waar twee vertakkingen zouden vertrekken, de toekomstige Oudergemlaan en Kortenberglaan – die respectievelijk uitgeven op de Waverssesteenweg en de Leuvensesteenweg.¹⁹

Ontwerp van een gietijzeren brug waarmee de Wetstraat kon worden doorgetrokken tot voorbij de Maalbeekvallei, in 1845 ontworpen door DUBOIS en LE HARDY DE BEAULIEU. DUBOIS, F., *Agrandissements et embellissements successifs de Bruxelles, depuis 1815 jusqu'en 1845 suivis du plan d'une nouvelle entrée de la capitale et d'un projet de distribution d'eaux vives dans les quartiers de la Ville*, Brussel, Société typographique belge, 1845.

De crisis van 1847 dwong het departement van Openbare Werken echter tot een herziening van dit voorstel. In 1852 werkte hoofdingenieur GROETAERS een vereenvoudigde versie van het ontwerp uit: een gemetselde brug met één enkele boog van tien meter aangevuld met een ophoging.²⁰

Daarnaast was de stad er volgens het keizerlijk decreet van 1810 toe gehouden om in het jaar 1852 voor het garnizoen een nieuw exercitieplein aan te leggen. Er werd besloten om dit op het uiteinde van de Wetstraat te lokaliseren, tussen de twee door DUBOIS en LE HARDY DE BEAULIEU geplande vertakkingen. Het plan voor de verlenging van de straat werd uiteindelijk bij collegiaal besluit van 08.05.1852 goedgekeurd.²¹ Ter compensatie van haar inbreng in de werken, kreeg de stad bij wet van 07.04.1853, de toelating om de Leopoldswijk te annexeren,²² en tevens de zone ten noordoosten daarvan, de toekomstige Noordoostwijk,²³ in totaal 194 hectaren. De uitbreiding gebeurde ten koste van Sint-Joost-ten-Node, dat 58% van zijn oppervlakte verloor, van Etterbeek, dat het terrein van het exercitieveld moest afstaan en ook van Schaarbeek, dat een strook grond lang de Notelaarsstraat moest afstaan.

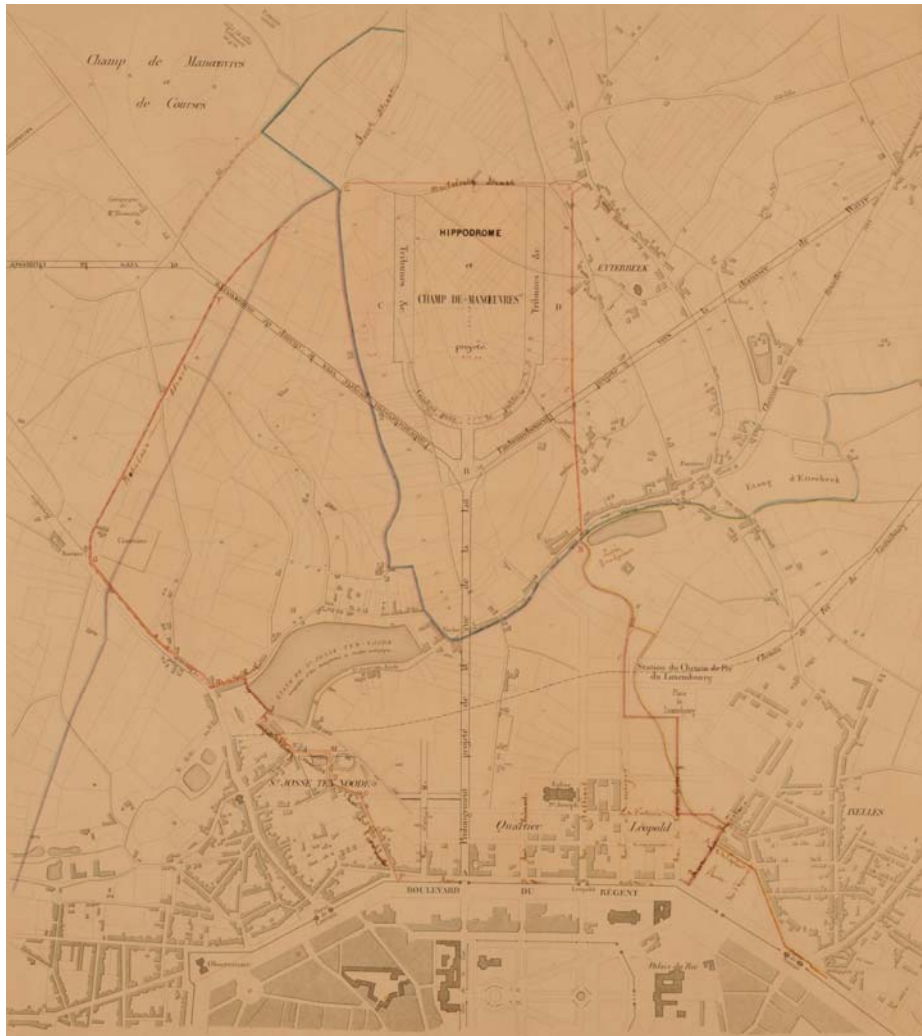
¹⁹ WAUTERS, A., 1973, pp. 16-17.

²⁰ DELIENS, P., *Rond-Point Schuman. Histoire du quartier Nord-Est à Bruxelles, d'Ambiorix à nos jours*, Brussel, 1982, p. 27.

²¹ HEYMANS, V., 1995, p. 12.

²² Door annexatie van de luxueuze Leopoldswijk kon Brussel de hoge burgerij, en de door haar gegenereerde inkomsten, op haar grondgebied houden (HEYMANS, V., 1995, p. 42).

²³ WAUTERS, A., 1973, p. 11. De benaming 'Noordoostwijk' lijkt voor de eerste keer voor te komen op 20.04.1880, in het verslag van de gemeenteraadszitting (DELIENS, P., 1982, p. 26).

Ontwerp voor de verlenging van de Wetstraat in de richting van een exercitieveld en van twee vertakkingen naar de Leuvensesteenweg en de Waversesteenweg, in 1850 opgesteld door Félix DUBOIS en LE HARDY DE BEAULIEU. De in 1853 door de Stad Brussel geannexeerde zone is al in kleur aangeduid. SAB/PP 1521.

Het jaar van de annexatie spande de Stad Brussel, die voortaan eigenaar was van de vallei van de Maalbeek, zich in om de waterloop in een overwelfde waterpijp te kanaliseren. Deze liep van de Belliardstraat tot aan de vijver en bleek al snel ontoereikend en veroorzaakte geregeld overstromingen.²⁴ Hoewel de hele waterloop in 1872 werd gekanaliseerd, kwamen tot het einde van de eeuw meerdere keren overstromingen voor.²⁵

²⁴ DELIENS, P., 1982, p. 35.

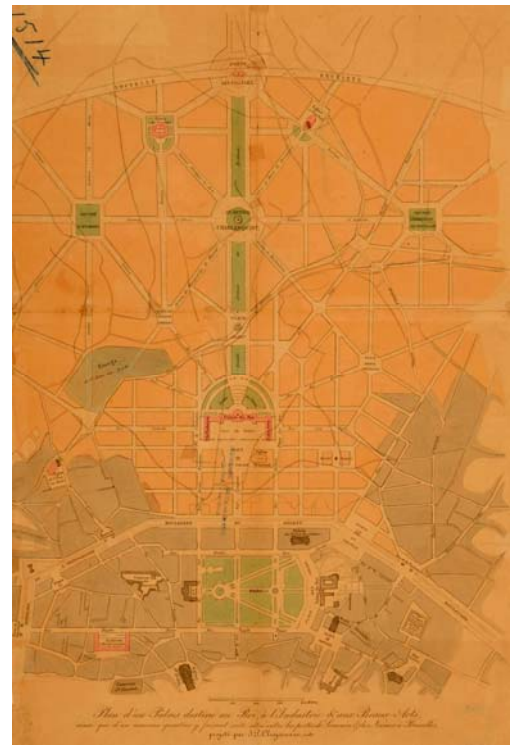
²⁵ CABUY, Y., *et al.*, 1994, p. 23; DELIENS, P., 1982, p. 35.

1840 – 1870. Stedenbouwkundige ontwerpen volgen elkaar op

Hoewel de site van de toekomstige Noordoostwijk in 1853 werd geannexeerd door de Stad Brussel, zou het nog twintig jaar duren eer ze werd ingericht. Haar ontwikkeling werd inderdaad afgeremd door twee obstakels: de grote vijver die de westelijke grens vormde en de spoorweg die er dwars doorheen liep.

Tussen 1840 en 1870 werden verschillende aanlegplannen opgesteld, het ene al met concretere oplossingen voor het probleem dan het andere.²⁶ In 1840 ontwierp Charles VANDERSTRAETEN een plan voor de uitbreiding van Brussel tot aan een grote ringlaan, met daarbinnen ook de nieuwe wijk, gebaseerd op een geometrisch plan met stervormig aangelegde straten. Twee jaar later stelde Jean-Pierre CLUYSENSAER een ontwerp voor dat het concept van VANDERSTRAETEN overnam maar het nog verfijnde.

'Vijvers, kerkhoven, moerasgrond en abrupte hellingen, alles lijkt samen te spannen om op deze plaats de ergste omstandigheden op het vlak van vochtigheid en gezondheid te creëren en dit terrein voorgoed ongeschikt te maken voor bebouwing en verkeer. [...] Talrijke ingenieurs spanden zich in om dit grote probleem op te lossen: deze droefgeestige en ongezonde plek niet alleen toegankelijk en bewoonbaar maken, maar ook nog aangenaam en gezond.'²⁷

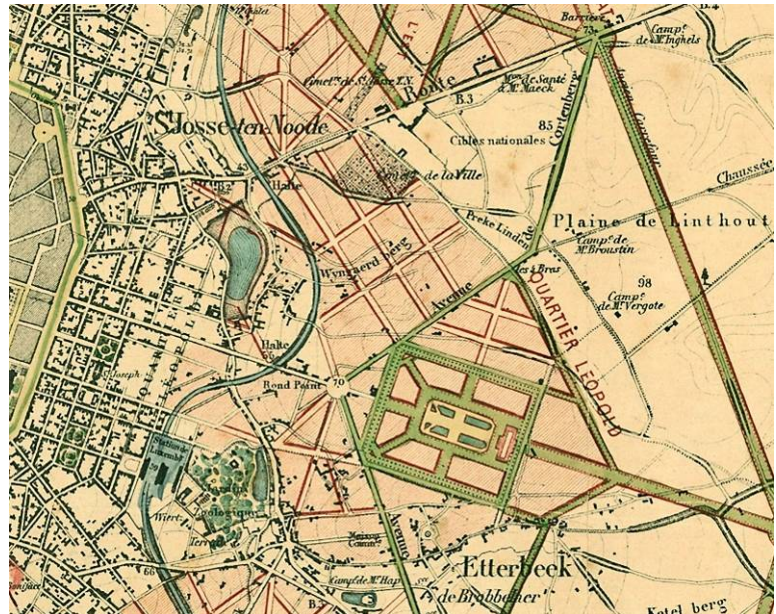
↖ Detail van het plan voor de uitbreiding van Brussel ontworpen door Charles VANDERSTRAETEN en gedateerd 1843. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

↑ Plan voor de inrichting van een nieuwe wijk van Brussel, ontworpen door Jean-Pierre CLUYSENSAER in 1842. SAB/PP 1514.

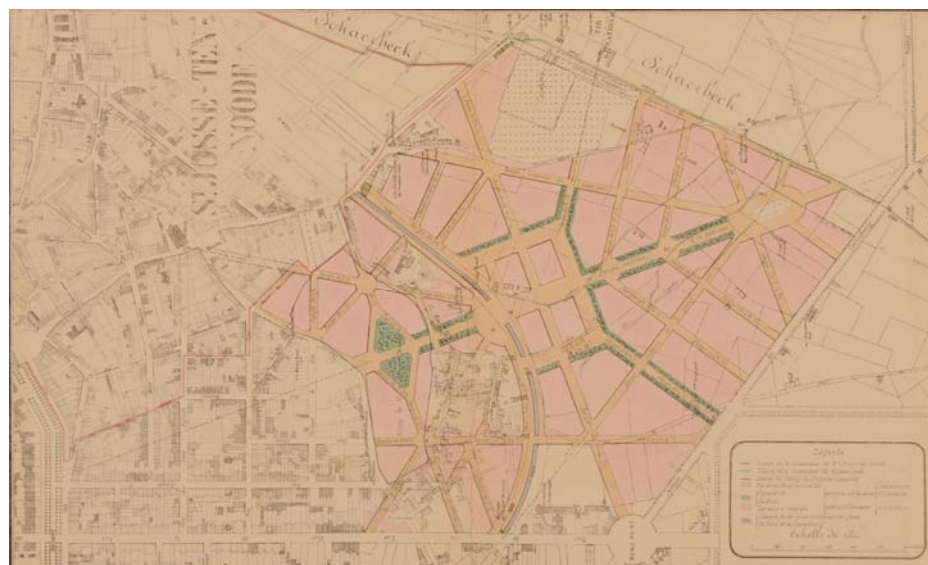
²⁶ HEYMANS, V., 1994, pp. 48-50.

²⁷ 'Nécrologie – Gédéon Bordiau', *L'Émulation*, 3, 1904, kol. 20.

In 1857 kwam G. LEGHAIT met het pittoreske idee om de site in te richten als een grote openbare promenade tot aan de nabijgelegen diertuin. In 1862 diende de schilder Édouard GISLER op zijn beurt een landschapsproject in. In zijn in 1866 opgesteld plan, wijzigde Victor BESME, inspecteur der wegen van de buitenwijken van Brussel, slechts het terrein ten oosten van de ringspoorlijn en verdeelde het volgens een eenvoudig dambordpatroon. Dit plan werd twee jaar later gevolgd door een nieuw landschapontwerp van architect TOUSSAINT.

Het eerste concreet uitvoerbare plan werd op 01.03.1870 voorgesteld door stadsingenieur baron Théophile DE JAMBLINNE DE MEUX. Dit ontwerp, vertrekkend van een diagonale as, waarvan het perspectief wordt gesloten door een kerk, zette de krijtlijnen uit voor de toekomstige inrichting van de wijk. Dit voorontwerp, bedacht door een wetenschapper die meer uit was op efficiëntie dan op esthetica, zou architect Gédéon BORDIAU, ontwerper van het definitieve plan, inspireren.

↖ Plan voor een openbare promenade op de noordoostelijke uitbreiding van de Leopoldswijk, ontworpen door G. LEGHAIT in 1857. LEGHAIT, G., *Parc Léopold. Projet de promenade publique dans la Ville de Bruxelles*, Brussel, Imprimerie de Bols-Wittouck, 1858.

↑ Detail van het *Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise*, in 1866 ontworpen door Victor BESME. SAB/Kaarten en plannen van de Stad Brussel.

Plan d'extension du quartier Léopold vers et au-delà des étangs dits de Saint-Josse-ten-Noode, in 1870 ontworpen door baron DE JAMBLINNE DE MEUX. SAB/PP 948.

Nog in 1870 diende BORDIAU een eerste voorstel in, met de titel *Projet d'emplacement pour le Palais des Beaux-Arts, des concerts et réunions publiques et plan d'ensemble d'un nouveau quartier complétant le quartier Léopold à créer sur les étangs dits de St-Josse-ten-Noode et au-delà du chemin de fer du Luxembourg*. Dit plan werd in de eerste plaats voorgesteld als een alternatief voor het plan van de *Compagnie Immobilière de Belgique*, die de oprichting voorzag van een paleis voor schone kunsten op het exercitieveld.²⁸ Het door het plan van DE JAMBLINNE DE MEUX geïnspireerde plan van BORDIAU beruiste op twee vernieuwingen: enerzijds het ondergronds maken van de spoorlijn en anderzijds de omvorming van de grote vijver tot een groot waterbekken. De wijk zou gericht zijn op een Kunstlaan die ze met de stad verbond en zou bestaan uit een opeenvolging van boomrijke squares. Het paleis zou gebouwd worden in het centrum hiervan, boven een ondergronds spoorwegstation.²⁹

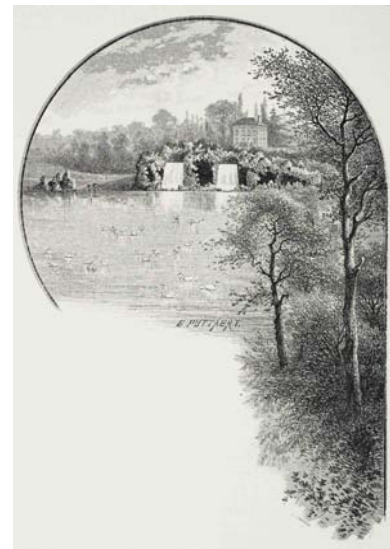
Projet d'emplacement pour le Palais des Beaux-Arts, des concerts et réunions publiques et plan d'ensemble d'un nouveau Quartier complétant le Quartier Léopold à créer sur les étangs dits de St-Josse-ten-Noode et au-delà du chemin de fer du Luxembourg, in 1870 ontworpen door Gédéon BORDIAU. Palais des Beaux-Arts destiné aux fêtes, concerts et réunions publiques. Projet de l'architecte Bordiau, Brussel, Imprimerie de Charles Lelong, 1870.

²⁸ HEYMANS, V., 1994, p. 49.

²⁹ *Idem*, pp. 49-50.

1875. Het definitieve ontwerp van Gédéon Bordiau

'Architect Bordiau heeft bijzonder goed ingespeeld op de glooiing van het terrein en op de natuurlijke vijver van Sint-Joost-ten-Noode, die een mooi meertje is geworden met grotten en overhellende rotsen – in ietwat 'burgerlijke' pittoreske cement – een voedingsbekken en boomrijke randen, en hoger een soort square met grascompartimenten, afgeboord door rijen lindes in Franse stijl'.³⁰
E. Leclercq, 1890.

Romantisch gezicht op de Maria-Louizasquare. Op het achterplan is het landgoed van Jean Van Hoorde nog te zien. Gravure van E. PUTTAERT. LECLERCQ, E., 'Bruxelles', *La Belgique illustrée, ses monuments, ses paysages, ses œuvres d'art*, t. I, éd. Bruylant-Christophe, Brussel, [1880], p. 125. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Werken.

De goedkeuring van het definitieve plan door de Stad Brussel liet echter op zich wachten. Pas in november 1874 werd BORDIAU aangesteld als hoofdarchitect van een speciale dienst belast met de inrichting van de toekomstige wijk.³¹ Het definitieve ontwerp dat hij voorlegde, een bijgewerkte versie van zijn eerste plan, werd uiteindelijk in januari van het jaar daarop door de Stad goedgekeurd.

Er zijn meerdere tekeningen van BORDIAU bewaard gebleven. Daaronder twee perspectivische gezichten van 1875, een geaquarelleerd totaaloverzicht van de site en een monochrome tekening met alleen de opeenvolgende squares en twee plannen met de namen van de straten, het ene van 1875, het andere van 1879.³² Op deze documenten zijn drie verschillende zones te onderscheiden. De belangrijkste is ruitvormig en komt overeen met de zogenaamde plantsoenwijk, in grote lijnen begrensd door de Leuvensesteenweg, de Notelaarsstraat en de Kortenberglaan. Het driehoekige terrein ten oosten van deze laatste zou de toekomstige wijk van de Militaire School worden. En de zone ten zuiden van eerstgenoemde komt overeen met het voormalige exercitieveld, het toekomstige Jubelpark.

De plantsoenwijk

De site waar BORDIAU de plantsoenwijk plande, bezat diverse elementen waarmee de architect in zijn ontwerp moest rekening houden. Naast de spoorlijn, die hij ondergronds maakte en de grote vijver, die hij reduceerde, werden enkele oude verkeerswegen, mits rechte trekking, behouden. Dit geldt voor de Notelaarsstraat en de Keizer Karelstraat, *rue du Caillou* [Keistraat] – toekomstige Eburonenstraat – en het eerste gedeelte van de Kardinaalsstraat. Het was oorspronkelijk ook de bedoeling om de Granvellewijk te behouden (zie verder).

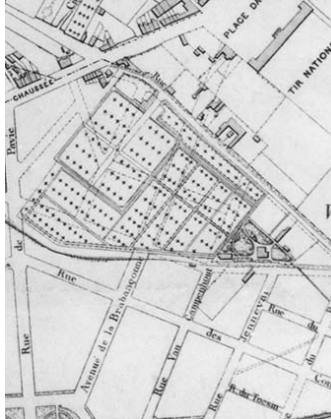
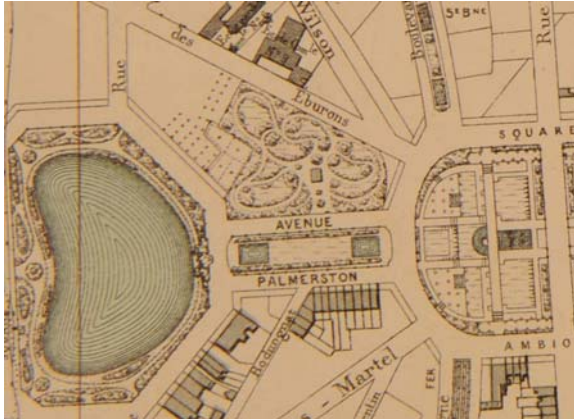
Er werden tevens drie recentelijk opgerichte instellingen behouden: het in 1864 langs de Wetstraat gebouwde klooster van Berlaymont, de in 1864 gebouwde gemeenteschool nr. 9 in de *rue du Caillou* [Keistraat] (zie Eburonenstraat nr. 46, 50) en het van 1869 daterend weeshuis van Brussel, op de hoek van de Notelaarsstraat en de Kortenberglaan (zie

³⁰ LECLERCQ, E., 'Bruxelles', *La Belgique illustrée, ses monuments, ses paysages, ses œuvres d'art*, dl. I, éd. Bruylant-Christophe, Brussel, 1890, p. 124 (geciteerd in HEYMANS, V., 1994, p. 54).

³¹ HEYMANS, V., 1994, p. 50.

³² SAB/PP 953 (1875), 954 (1875), 3285 (1875), 956-957 (1879).

Notelaarsstraat). Twee oudere eigendommen werden echter gesloopt: die van Jean Van Hoorde, op de onpare kant van de toekomstige Palmerstonlaan en ook het landgoed Jacquet, aan de oostelijke rand van het kerkhof, in de Keizer Karelstraat (zie de notities van beide straten). Ook het kerkhof zou worden afgeschaft en plaats maken voor nieuwe wegen (zie verder).

←← De Palmerstonlaan en het landgoed Van Hoorde in 1894, net voor de verdwijning ervan, detail van het plan *Bruxelles et ses environs*, opgesteld door het *Institut cartographique militaire*. SAB/OW 16767.

← Het landgoed Jacquet in 1881, Keizer Karelstraat, aan de oostelijke rand van het kerkhof, detail van het plan *Bruxelles et ses environs*, opgesteld door het *Institut cartographique militaire*. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

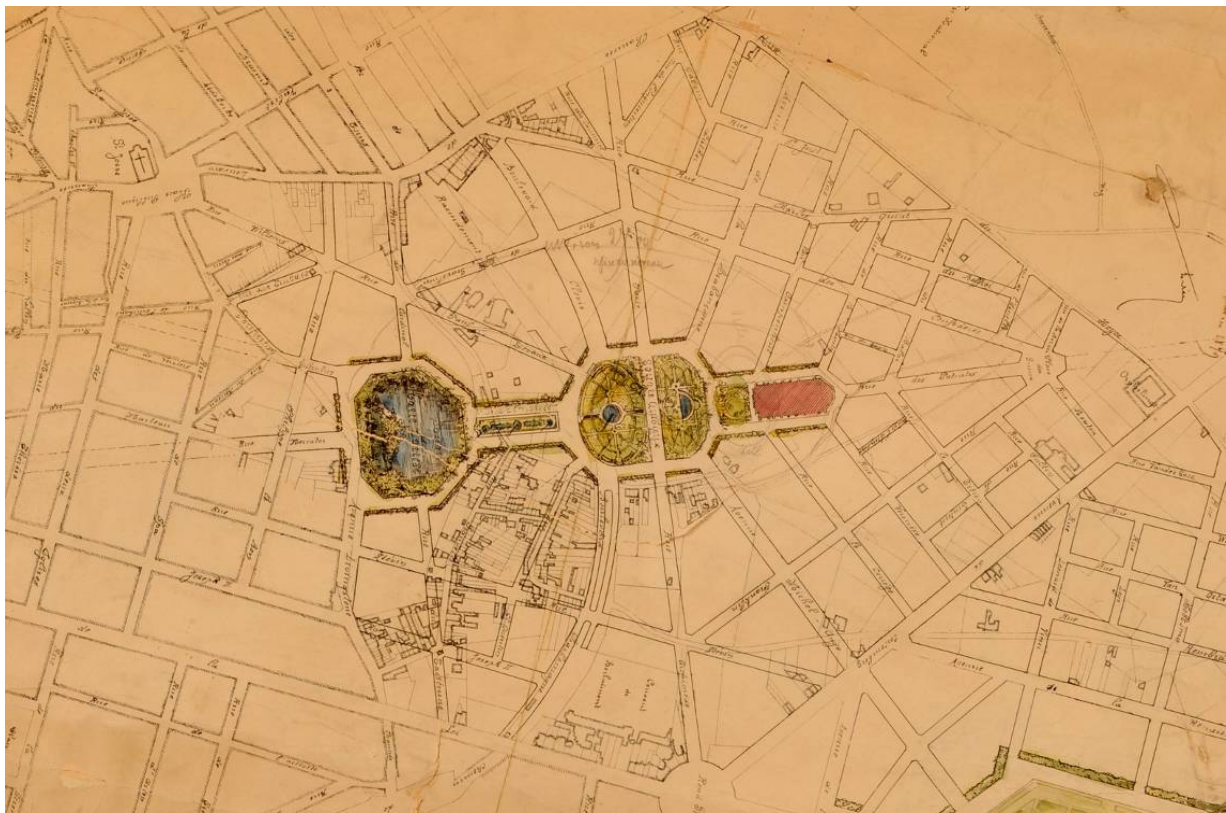

BORDIAU richtte de site in op basis van twee grote assen. De hoofdas wordt gevormd door de opeenvolging van vier squares en loopt omhoog van west naar oost. Haaks daarop loopt een tweede as van noord naar zuid en doorsnijdt de Ambiorixsquare – het centrum van de compositie –, echter zonder paleis voor Schone Kunsten. De ruitvormige site is dus volgens zijn diagonalen verdeeld in vier rechthoekige driehoeken, die telkens gestructureerd zijn door stervormig aangelegde straten vertrekkend van de Ambiorixsquare en in rechte hoek uitkomend op de straten in de periferie van de wijk. Sommige terreinen zijn doorsneden door kleine secundaire straten. Alle straten zijn rechtlijnig, met uitzondering van de Karel de Grotelaan en de Clovislaan die gebogen zijn. De eerste volgt het tracé van de spoorlijn, die tussen de Ambiorixsquare en de Wetstraat ondergronds zou worden gemaakt; de tweede kreeg dezelfde vorm omwille van de symmetrie.

Gezicht op de Maria-Louizasquare in noordoostelijke richting. Op het achterplan van links naar rechts het kasteel met de Twee Torens en de Kardinaalsstraat, de toekomstige Eburonenstraat en de gemeenteschool en het landgoed Jean Van Hoorde. SAB/IF.

Perspectief van de heraanleg van het noordoostelijke gedeelte van de Leopoldswijk, ontworpen door Gédéon BORDIAU, 20.10.1875. SAB/PP 953.

Plan voor de heraanleg van het noordoostelijke gedeelte van de Leopoldswijk, ontworpen door Gédéon BORDIAU, 10.01.1879. SAB/PP 956.

Ondanks de orthogonische aanleg heeft het plan een zeker theateraal karakter. Zoals te zien is in de perspectivische gezichten die hij tekende, benutte BORDIAU de oostelijke helling van de vallei om een wijk te creëren die opgebouwd is als 'een amfitheater',³³ zodat opmerkelijke panorama's ontstaan. Dit verheven aspect wordt versterkt door de opeenvolging van de squares van verschillende vorm, waardoor 'een ademhaling, [...] een opeenvolging van majestueuze contracties [...] en uitzettingen' wordt gecreëerd.³⁴

De natuur, die een belangrijke rol speelt in dit ontwerp, geeft het geheel bovendien een uiterst pittoresk aspect. De squares zijn voorzien van vegetatie, net als de voortuinen van de gebouwen die ze omzomen. Ze zijn bovendien verfraaid met waterpartijen. Het plan was om het water afkomstig van de hogerliggende wijken³⁵ in vijvers als een waterval te laten afdalen tot aan de Maria-Louizasquare. Deze heeft een vijver van anderhalve hectare, een mager overblijfsel van de grote vijver die bijna zeven hectare groot was.³⁶

De oevers van de nieuwe vijver zijn ingericht op de wijze van romantische Engelse tuinen. Op de twee door de architect getekende perspectivische gezichten leiden bochtige wegen naar een eilandje, dat op één tekening voorzien is van een hoge rots. In het midden van de vijver spuit een fontein en op de oostelijke oever staat een soort triomfboog vanwaar drie watervallen vertrekken.

De uitvoering was echter veel soberder dan het oorspronkelijke ontwerp, maar bleef trouw aan de landschappelijke geest van het ontwerp. Het eilandje werd afgeschaft, maar de fontein bleef behouden en ontspringt nu in een opeenstapeling van rocaille. Het bouwwerk is vervangen door een kunstgrot waardoor een waterval stroomt. De contour van de vijver die oorspronkelijk moest ingeschreven zijn in een rechthoek met afgeronde hoeken, heeft uiteindelijk een niervorm, ingeschreven in een halve zeshoek.

Op de square gevormd door de Palmerstonlaan voorzag BORDIAU drie ronde vijvers. Uiteindelijk kwamen er slechts twee rechthoekige exemplaren. De verbinding tussen de vijvers zou er ook nooit komen. In tegenstelling tot de pittoreske Maria-Louizasquare, heeft hij een klassieke, op de Franse stijl gebaseerde, geometrische indeling. Het ontwerp van Bordiau voorzag in een regelmatige compositie met concentrische en volgens dambordpatroon geordende paden en geïntegreerde waterpartijen en ook een grote trap. Dit ontwerp werd echter verlaten voor een meer traditioneel ruitpatroon, gericht op een opeenvolging van vijvers: de eerste in het bovenste gedeelte is rond, de tweede is rechthoekig en bestaat uit drie door watervallen met elkaar verbonden waterbekkens, en de laatste, onderaan, heeft de vorm van een halve cirkel. De Margaretasquare wordt op het plan volledig ingenomen door een monumentale kerk met een voorplein, die op een magistrale manier het perspectief van de wijk afsluit. Het gebouw zou er echter nooit komen (zie verder) en de square behield de vorm van een grote esplanade.

In een volledig nieuwe optiek die echter sterk verankerd was in het streven van de 19e eeuw om de openbare ruimte centraal te stellen, had BORDIAU voorzien om binnen de huizenblokken publiek toegankelijke tuinen aan te leggen. Dit idee legde nog meer de nadruk op het belang van de groene ruimten in de wijk. Dit idee werd echter niet in de praktijk omgezet.

De Maria-Louizasquare, detail van het perspectief van de herinrichting van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk, schuin perspectief van de squares en de tuinen, ontworpen door BORDIAU, 09.12.1875. SAB/PP 954.

De Maria-Louizasquare en Palmerstonlaan, detail van het perspectief van de herinrichting van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk, ontworpen door BORDIAU, 20.10.1875. SAB/PP 953.

De Ambiorix- en Margaretasquare, detail van het perspectief van de herinrichting van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk, ontworpen door BORDIAU, 20.10.1875. SAB/PP 953.

33 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1874, dl. II, pp. 436.

34 HEYMANS, V., 1995, p. 43.

35 LOZE, P., *Guide de Bruxelles XIXe et Art Nouveau*, éd. Eiffel et CFC, Brussel, 1990, p. 166.

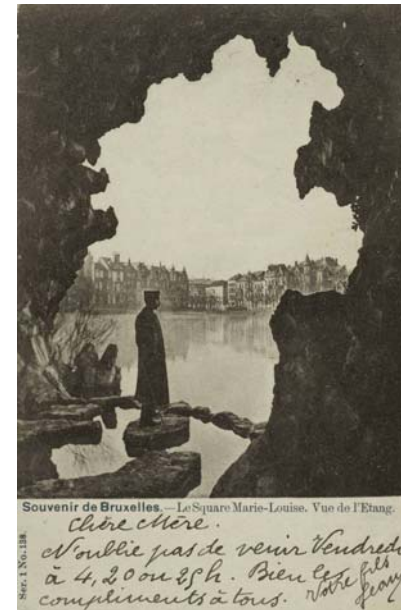
36 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1875, dl. I, p. 191. Sterk in oppervlakte beperkt, kon de vijver niet langer zijn rol vervullen als opvangbekken tijdens onweren. De waterpijp die in de plaats van de Maalbeek kwam, moest dus worden vergroot (SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1875, dl. I, p. 51), wat echter, zoals eerder gezegd, latere overstromingen niet kon beletten.

De fysionomie van de Noordoostwijk staat in radicaal contrast tot die van de Leopoldswijk. Met haar strikte orthogonaliteit is deze typisch voor de stedenbouw van het midden van de 19e eeuw. De uitbreiding ervan getuigt echter van een soepelheid en een streven naar landschappelijkheid die typisch zijn voor het einde van de eeuw. BORDIAU maakt zich echter niet volledig los van het rigoureuze denken van de neoclassicistische stedenbouw. Net als in zijn eerste ontwerp van 1870, voorzag hij in dat van 1875 een as die de wijk met de lanen van de kleine ring moest verbinden. Deze weg moest worden aangelegd doorheen een recente wijk, zonder rekening te houden met de bestaande bebouwing. Ze was deze keer echter alleen met een stippellijn aangeduid.

De wijk van de toekomstige Koninklijke Militaire School

In het oostelijke uiteinde van het Brusselse grondgebied, wordt de door BORDIAU ontworpen driehoekige wijk begrensd door de Kortenberglaan en de Renaissancelaan en door het einde van de Notelaarsstraat en de *avenue des Villas* [Villalaan], de toekomstige Ridderschapslaan. Oorspronkelijk bestond dit terrein uit velden doorkruist door het laatste gedeelte van de Kardinaalsstraat. De bestaande wegen waren schaars bebouwd. Eén daarvan was een villa van 1856 op de hoek van de Renaissancelaan en de *avenue des Villas* [Villalaan], op het landgoed Buls, een boomrijk terrein in het noorden begrensd door de Kardinaalsstraat.

Deze zone maakte geen deel uit van het in 1870 door BORDIAU ontworpen plan. Op de perspectieftekening van 1875 is deze wijk aangegeven als een eenvoudig raster, zonder bebouwing. Op de plannen van 1875 en 1879 daarentegen wordt deze driehoek ingevuld met een orthogonaal netwerk van straten die alle de naam van een schilder kregen.

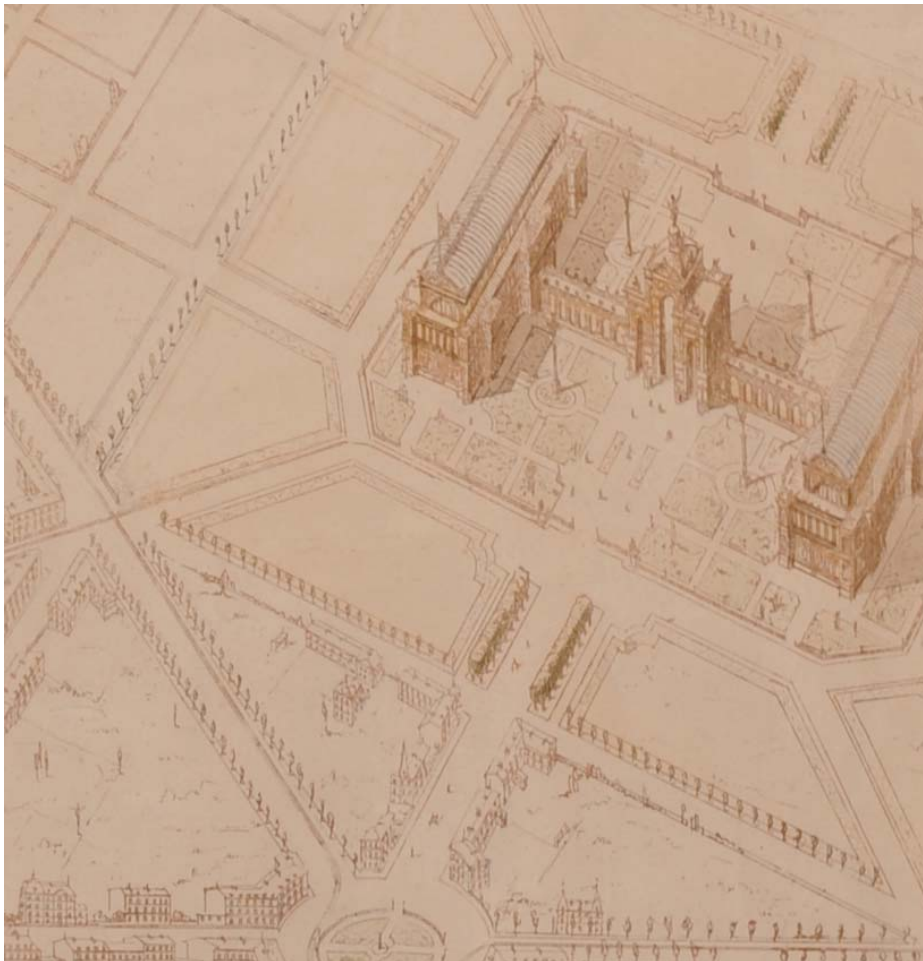

De 'bewaker van squares' in de grot van de Maria-Louizasquare. Verzameling Dexia Bank, s.d.

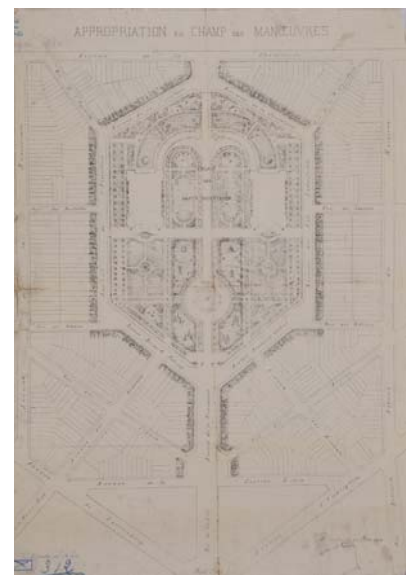
Detail van het plan voor de herinrichting van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk, in 1879 ontworpen door Gédéon BORDIAU. SAB/PP 956.

De site van het toekomstige Jubelpark

Op zijn perspectief en zijn plan van 1875 voorzag BORDIAU op de plaats van het exercitieveld een groot paleis. Dit ontwerp sloot aan bij de plannen van de *Société immobilière* om op het terrein een groot paleis voor schone kunsten te bouwen, waarvoor de architect nochtans in 1870 een andere locatie, op de Ambiorixsquare, had voorgesteld. Het betrof hier echter een tentoonstellingpaleis, gebouwd op een soort polygonale square omringd door straalsgewijs aangelegde straten, verbonden met de wegen van de toekomstige aanpalende wijken.

← Het in 1875 door Gédéon BORDIAU geplande tentoonstellingspaleis op het voormalige exercitieveld. Detail van het perspectiefische gezicht van de heraanleg van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk. SAB/PP 953.

Niet uitgevoerde verkavelingsplan voor de wijk van het Paleis van Industriële Kunsten in 1879 ontworpen door architect Gédéon BORDIAU. SAB/PP 312.

Het garnizoen verliet in 1876 het exercitieveld,³⁷ om zich tegenover de nieuwe kazerne van Etterbeek te vestigen, langs de huidige Generaal Jacqueslaan. Het jaar daarop stelde BORDIAU voor om in 1880 op het terrein een grote nationale tentoonstelling te houden naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid. In 1879 werd zijn voorstel goedgekeurd en de Stad stond een terrein van twaalf hectare af aan de staat voor de bouw van het paleis. Ze behield de omliggende zone voor zichzelf met het doel deze stedenbouwkundig te ontwikkelen. Hetzelfde jaar ontwierp BORDIAU trouwens een verkavelingsplan voor de wijk van het Paleis van Industriële Kunsten: de straalsgewijs aangelegde straten hebben namen die verwijzen naar de verschillende kunsten en de bouwgronden zijn in percelen verdeeld.

Deze wijk kwam echter nooit tot stand. In 1885, kort na de tentoonstelling van 1880, stond de Stad de rest van terrein af voor wat daarna het Jubelpark zou worden.

³⁷ HEYMANS, V., 1994, p. 56.

1875 – 1890. Kroniek van de werken

Het definitieve ontwerp van BORDIAU werd goedgekeurd bij collegiaal besluit van 18.01.1875.³⁸ Op 20.12 van datzelfde jaar werd bij K.B. toelating gegeven³⁹ voor de hiervoor nodige onteigeningen van de terreinen. De site was 75 ha groot en daarvan waren 13 al eigendom van de stad. Deze betroffen in grote lijnen de grote vijver en het kerkhof van de Notelaarsstraat. De administratie van de *Hospices et Secours de la Ville* bezat 12,5 ha van het terrein.⁴⁰

De rest van de site was in handen van privé-eigenaren. De Stad ging ervan uit dat het perspectief van een meerwaarde voor de meeste van hen aantrekkelijk zou zijn en stelde voor deze particulieren een toetredingcontract op voor medewerking aan de heraanleg van de wijk.⁴¹ Hierin werd bepaald dat 'de Stad de leiding van de onderneming, het betalen van de [...] handelswaarde van de betrokken terreinen op zich neemt, de kosten betaalt voor de grondwerken, voor de kunstwerken, de rioleringen en de bestrating van de openbare weg.' Van hun kant moesten de eigenaren zich ertoe verbinden om de nodige terreinen voor de aanleg van de straten af te staan, en ook financieel bij te dragen aan de aanleg van de wegen en rioleringen 'naar evenredigheid van de waarde van het terrein dat ze behouden.' Als tegenprestatie werd hun een substantiële belastingvermindering toegestaan. Vanaf februari 1875 werden de eigenaren van de wijk op de hoogte gebracht van het plan en het desbetreffende contract.⁴² Een groot deel van hen sloot zich spontaan aan bij het project en stelde 8/10 van de totaliteit van de terreinen ter beschikking.⁴³ De resterende 2/10 moesten worden onteigend, iets wat soms voor de rechtbank moest worden geregeld.⁴⁴

De Noordoostwijk in 1888. Gezicht vanaf de Maria-Louizasquare naar de Palmerstonlaan. De straten zijn al aangelegd, maar nog niet bebouwd. Verzameling Dexia Bank, s.d.

38 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1875, dl. I, p. 190.

39 *Ibid.*, 1881, dl. II, p. 379.

40 *Ibid.*, 1874, dl. II, p. 437.

41 *Ibid.*

42 VANDENBREEDEN, J., VAN SANTVOORT, L., DE THAILLE, P., et al., *Encyclopédie de l'Art nouveau. Tome premier. Le quartier Nord-Est à Bruxelles*, CIDEP, Brussel, 1999, p. 23.

43 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1875, dl. I, p. 190.

44 *Ibid.*, 1881, dl. I, p. 851.

In 1874 verbond de stad er zich toe om de werken voor de herinrichting van de wijk uit te voeren 'binnen een termijn van vier jaar na de goedkeuring van het koninklijk besluit.'⁴⁵ De onderneming had echter vertraging, omwille van de uitgestrektheid en de aard van het moerassige en ongelijke terrein. De inschrijving voor de grondwerken van de site werd geopend in april 1876⁴⁶ en hoewel de namen van de straten grotendeels in april en mei 1877 werden toegekend⁴⁷, werden de wegenwerken pas in het begin van 1880 toegewezen aan de aannemer Alphonse CASSE.⁴⁸ De aanleg van de straten en hun bestrating, van de riolen en de gasleidingen zouden vervolgens meerdere jaren aanslepen. Het dempen van de vijver duurde tot in 1883.⁴⁹ In april 1887 werd vis uitgezet in de vijver van de Maria-Louizasquare. Het duurde echter nog tot het jaar daarop eer de door de firma BLATON-AUBERT aangelegde bekkens van de Ambiorixsquare en de Palmerstonlaan voltooid waren.⁵⁰

Panoramisch uitzicht op de Ambiorixsquare in 1894, net voor de meest intensieve bouwfase. Verzameling J. Verhelle.

De eerste woningen verschenen in het midden van de jaren 1880. De bouw kwam echter pas goed op gang vanaf het begin van de jaren 1890. Met zijn afgewerkte, maar nog niet bebouwde straten, heerste in de wijk in die tijd een eigenaardige sfeer, wat een waarnemer de volgende bespiegeling ontlokte:

'Deze Noordoostwijk is voorbereid voor toekomstige populaties. [...] Op het hoogste punt zijn de straten getraceerd en bestraat; er is echter geen enkel huis te zien; het is de wijk van de toekomst, die zeker bevolkt zal geraken vanaf het moment dat de buitenwijken geen nieuwe ingezetenen meer kunnen opnemen. Dit plateau, van waaruit men het stadsgedeelte van het Justitiepaleis tot aan de kerk van Schaarbeek kan zien, zal zeker een van de gezondste zijn van de agglomeratie, en een van de meest gezochte, vanaf het moment dat enkele dappere pioniers er hun tenten hebben opgeslagen.'⁵¹

⁴⁵ *Ibid.*, 1874, dl. II, p. 439.

⁴⁶ *Ibid.*, 1876, dl. I, pp. 193-194.

⁴⁷ *Ibid.*, 1877, dl. I, pp. 315-316. De straten kregen grotendeels historische namen. De meeste verwijzen naar de tijd van kardinaal de Granvelle; dat geldt onder meer voor de Inquisitiestraat, de Grevelingenstraat, de Eedgenotenstraat en de Willem de Zwijgerstraat. Andere werden geïnspireerd door figuren uit de middeleeuwen als Clovis en Karel de Grote. De Van Campenhoutstraat, Jennevalstraat en Brabantlaan herinneren dan weer aan de Onafhankelijkheid van België. In het zuidoostelijk gedeelte van de wijk zijn talrijke straten vernoemd naar kunstenaars en geleerden, onder meer Michel Angelo, Veronese, Archimedes en Newton.

⁴⁸ *Ibid.*, 1881, dl. II, p. 380.

⁴⁹ VANDENBREEDEN, J., *et al.*, 1999, p. 24.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ LECLERCQ, E., 'Bruxelles', *La Belgique illustrée, ses monuments, ses paysages, ses œuvres d'art*, dl. I, éd. Bruylant-Christophe, Brussel, 1890, p. 124 (geciteerd in HEYMANS, V., 1994, p. 54).

Tijdens de uitvoering. Wijzigingen van het oorspronkelijke ontwerp

In de plantsoenwijk

In de loop van de uitvoeringswerken ondergingen de door BORDIAU ontworpen plannen meerdere wijzigingen. De Mercatorstraat die de benedenkant van de wijk met het stadscentrum moest verbinden, werd nooit aangelegd, omdat hiervoor al te veel gebouwen moesten gesloopt worden. In plaats daarvan werd de Orteliussstraat aangelegd, die beperkt werd tot twee korte straatgedeelten en die schuin verbonden werd met de al bestaande Hamerstraat.

Aan de andere kant van de plantsoenwijk, in dezelfde as, was de Patriottenstraat op het plan van 1875 beperkt tot het Geuzenplein; haar verlenging tot aan de Notelaarsstraat was slechts schetsmatig aangeduid. Dit laatste straatgedeelte zou inderdaad doorheen het eigendom van het een jaar daarvoor op de hoek van de Kortenbergstraat gebouwde weeshuis lopen. De aanleg ervan werd pas in 1899 goedgekeurd.⁵²

Op het ontwerp van BORDIAU ligt ten noorden van de Maria-Louizasquare een groot huizenblok begrensd door de verlengde Filips de Goedestraat, de Paul Devauxstraat – toekomstige Eburonenstraat – en de Kardinaalsstraat. De square moest met de Pacificatiestraat verbonden worden door de Gutenbergstraat, waarvan een verlenging tot aan het Madouplein was voorzien. Om de circulatie van de stoomtram op deze plaats te vergemakkelijken⁵³, werd het westelijk gedeelte van het geplande huizenblok uiteindelijk weggelaten en ingericht als square, waarvan de aanleg werd goedgekeurd bij collegiaal besluit van 06.04.1891.⁵⁴ In 1898 kreeg hij de naam Gutenbergsquare.⁵⁵ De eerste gebouwen op deze square dateerden al van 1886, toen nog gelegen aan de Gutenbergstraat en de verlengde Filips de Goedestraat. Het was dus niet mogelijk om voor de huizen op de nieuwe square dezelfde inspringende zone op te leggen als die van de huizen op de andere squares.

Volgens hetzelfde besluit van 1891 werden de rechte hoeken die de Maria-Louizasquare met de Palmerstonlaan moesten verbinden, vervangen door stompe hoeken, 'om op deze openbare wegen voor een betere doorstroming te zorgen.'⁵⁶

Een ingrijpendere wijziging betrof de Granvellewijk. Op het oorspronkelijke plan wilde BORDIAU de bescheiden gebouwen van de Granvellestraat en de *rue de l'Obéissance* [Gehoorzaamheidsstraat] bewaren en ook een straatgedeelte van de Kardinaalsstraat dat veranderd was in de Saint-Quentinstraat.

52 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1899, dl. II, p. 608.

53 *Ibid.*, 1891, dl. I, pp. 344-346.

54 *Ibid.*, p. 480.

55 SAB/Repertorium van de straatnamen

56 SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1891, dl. I, p. 480.

Toen echter in het begin van de jaren 1880 de grondwerken in de omgeving waren uitgevoerd, lagen deze straten 'meerdere meters lager dan de nieuwe straten'⁵⁷, waardoor de wijk geregeld door overstromingen werd geteisterd. De wijk was 'een soort kuip geworden waaruit het water niet kon ontsnappen'⁵⁸, en de mensen trokken geleidelijk weg uit de wijk. Om aan dit probleem het hoofd te bieden, stelde de Stad aan de betrokken eigenaren voor om 'de op hun eigendommen staande gebouwen' aan haar te verkopen en hun grond te ruilen tegen een ander 'naar hun eigen keuze, met minstens dezelfde waarde, toebehorend aan de Stad en gelegen in de Noordoostwijk.'⁵⁹ Een nieuw plan van BORDIAU werd op 05.02.1883 goedgekeurd bij collegiaal besluit.⁶⁰ De site werd opgehoogd, de *rue de l'Obéissance* [Gehoorzaamheidsstraat] werd afgeschaft en de Karel Martelstraat werd aangelegd. De Granvellestraat verloor haar laatste straatgedeelte, werd rechtgetrokken en werd herdoopt in Boduognatusstraat.

Plan voor de herinrichting van de voormalige Granvellewijk, in 1882 ontworpen door Gédéon BORDIAU. SAB/PP 3476.

⁵⁷ *Ibid.*, 1882, dl. II, pp. 707-708.

⁵⁸ SAB/GE 7985 (1881).

⁵⁹ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1882, dl. II, p. 708.

⁶⁰ *Ibid.*, 1883, dl. I, p. 66-67.

In de wijk van de toekomstige Koninklijke Militaire school

Op het einde van de jaren 1880 was de wijk ten oosten van de Kortenberglaan nog altijd niet aangelegd. De Stad Brussel, die zich zorgen maakte over de trage ontwikkeling van de Noordoostwijk, uitte in 1889 de wens dat de Militaire School, die toen was ondergebracht in ongeschikte lokalen van de abdij van Terkameren, zich zou vestigen in de Renaissancestraat, wat de ontwikkeling van deze zone zou moeten bevorderen.⁶¹

De Stad stelde aan de minister van Oorlog voor om de talrijke terreinen die ze bezat tussen de Renaissancecelaan, de Leonardo da Vincistraat en Hobbemastraat, tot aan de Van Ostadestraat, gratis af te staan. Laatstgenoemde straat moest volgens het plan van BORDIAU doorlopen tot aan de Leonardo da Vincistraat. De Staat moest dan de gronden die aan particulieren behoorden en aan de *Hospices de la Ville de Bruxelles* verwerven.⁶²

Luchtfoto van de Koninklijke Militaire School tijdens het interbellum (archief Koninklijke Militaire School).

De locatie, in de nabijheid van de in 1889 op het Linthoutplateau aangelegde Nationale Schietbaan, langs de huidige Reyerslaan, werd goedgekeurd door het ministerie van Oorlog. In 1890 echter oordeelde de minister dat de oppervlakte van het voorgestelde terrein onvoldoende was. Hij vroeg of de Militaire School kon worden uitgebreid tot aan de Wappersstraat, die aanvankelijk ook op de Leonardo da Vincistraat moest uitgeven. Hij wilde bovendien het door BORDIAU tussen de Wappersstraat en Van der Goesstraat – een parallelstraat tussen de Wappersstraat en de Notelaarsstraat – voorziene huizenblok annexeren, om er de Krijgsschool te vestigen.⁶³

Op de gemeenteraadszitting van 09.06.1890 stemde de Stad erin toe om haar terreinen in deze zes huizenblokken gratis af te staan.⁶⁴ In 1895 bevestigde de minister van Oorlog definitief zijn keuze voor de locatie tussen de Renaissancecelaan en de Van der Goeslaan.⁶⁵ Zo verdwenen de twee eerste straatdelen van de Wapperstraat en de Van Ostadestraat, net als de loodrecht op hun lopende Leysstraat. Deze laatste gaf haar naam aan de twee laatste straatgedeelten van de Rembrandstraat, waarvan het middelste gedeelte verdween door de vestiging van de Militaire School.

⁶¹ *Ibid.*, 1890, dl. I, p. 620; 1891, dl. I, p. 514.

⁶² *Ibid.*, 1890, dl. I, p. 621.

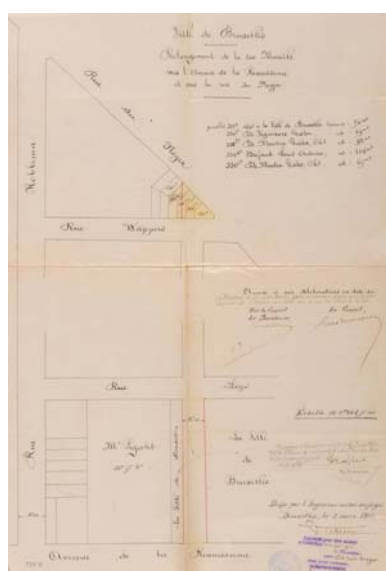
⁶³ *Ibid.*, p. 622.

⁶⁴ *Ibid.*, 1891, dl. I, p. 514.

⁶⁵ *Ibid.*, 1895, dl. I, pp. 109-110.

Hoewel de school de ontwikkeling van de wijk moest bevorderen, had haar inplanting op een groter terrein dan wat oorspronkelijk door de Stad was voorgesteld, het effect dat het de huizenblokken tussen de Hobbemastraat en de gemeentegrens veeleer isoleerde van de rest van de Noordoostwijk. De aanleg van de straten begon hier pas in 1899.⁶⁸

Om het verkeer in de zone te vergemakkelijken, besloot de Stad tot de verlenging van de Murillostraat die aanvankelijk slechts twee straatgedeelten zou tellen, tussen de huidige Leysstraat en Wappersstraat.⁶⁹ Ze werd in noordelijke richting, tot aan de Notelaarsstraat en in het zuiden tot aan de Renaissancelaan verlengd. Om de afschaffing van de Van der Goesstraat te compenseren, stemde het Departement van Oorlog erin toe om de Stad de waarde van haar grond en haar inrichting te betalen, en ook de kosten van de verlenging van de Murillostraat in noordelijke richting.⁷⁰ Het definitieve plan van de verlenging van de straat werd goedgekeurd bij collegiaal besluit van 26.03.1900 en bekrachtigd bij K.B. van 04.05.1900.⁷¹ Door de verlenging in de richting van de Notelaarsstraat ontstond een plein dat op de gemeentegrens ligt en door een collegiaal besluit van 22.12.1922 Wappersplein werd gedoopt.⁷²

←← Plan voor de verlenging van de Murillostraat in 1900. SAB/OW 21815.

← Klooster en kerk van de dominicanen (Brussel UrbIS © - Distributie: CIRB Kunstlaan 20, 1000 Brussel, 2009).

Naast de Militaire School werd er ook nog een ander complex in de wijk gebouwd. In 1900 verwierven de dominicanen een groot perceel tussen de Renaissancelaan en de Leysstraat (zie Leysstraat 5 en Renaissancelaan 40). De kloosterorde liet hier eerst, tussen 1901 en 1902 aan de kant van de Leysstraat een klooster bouwen. Tussen 1904 en 1906 werd aan de kant van de laan en loodrecht op het klooster een kerk gebouwd. Het geheel is zijdelings met huizen afgeboord, waardoor het redelijk onopvallend blijft. Deze situatie werd opgelegd door de liberale en antiklerikale meerderheid van Brussel, die wilde vermijden dat de architectuur van het religieuze complex al te nadrukkelijk aanwezig zou zijn.⁷³

⁶⁸ SAB/OW 15727 (1899).

⁶⁹ *Ibid.*, 1900, dl. I, p. 127.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ SAB/OW 16768 (1900).

⁷² SAB/Repertorium van de straatnamen.

⁷³ DELIENS, P., p. 48.

Drie problemen verbonden met de inrichting van de plantsoenwijk

De spoorweg

Het tijdelijke station in de Wetstraat.
SAB/OP Monuments civils III.

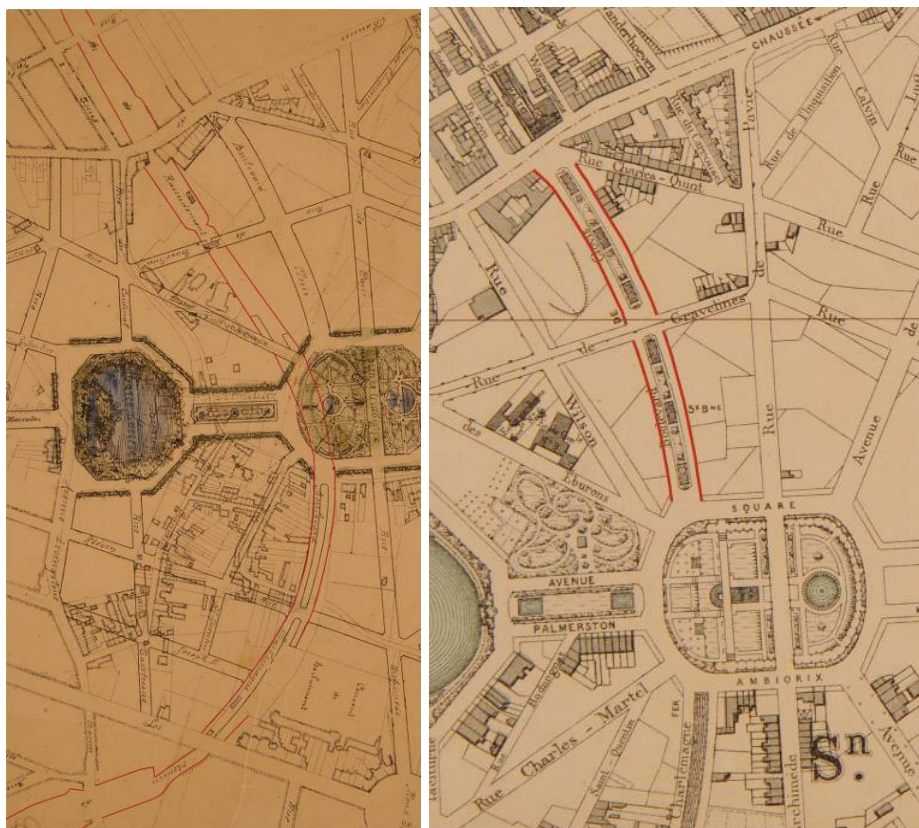
Een andere wijziging van het plan van BORDIAU, dit keer betreffende de ringspoorlijn, bracht eveneens vertragingen mee in de verwezenlijking van de nieuwe wijk. Deze bovengrondse spoorlijn telde meerdere haltes tussen het Noordstation en de Leopoldswijk, waaronder twee aan de grenzen van de toekomstige wijk. De eerste was de halte Sint-Joost, gelegen aan het begin van de huidige John Waterloo Wilsonstraat, ter hoogte van de Leuvensesteenweg, waarover een spoorwegviaduct liep. De tweede, een voorloper van het Schumanstation, lag ter hoogte van de Wetstraat, net achter het Berlaymontklooster, op de hoek van de huidige Karel de Grotelaan. Voor de festiviteiten van het vijftigjarig bestaan van België was een tijdelijk station geopend. Dit houten gebouw dat op 25.09.1879 werd ingewijd, werd in de jaren 1920 gesloopt.⁷⁴

Volgens het plan van 1875 moest het noordelijke gedeelte van de spoorlijn haar tracé, dat overeenkwam met de huidige John Waterloo Wilsonstraat, behouden. De spoorlijn zou dan vervolgens ondergronds gaan onder de Ambiorixsquare en doorlopen in een open geul langs de Karel de Grotelaan.

In het begin van de jaren 1880 echter, toen de inrichting van de wijk in volle gang was, vroegen de gemeenten Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek aan het departement van Openbare Werken om de spoorweg naar het oosten te verplaatsen.⁷⁵ Op Brussel bood deze wijziging van het tracé de mogelijkheid om de lijn ondergronds te laten lopen onder de Clovislaan, wat een opwaardering betekende voor de omliggende bouwgronden.

⁷⁴ DEMEY, T., *Inventaire des gares bruxelloises*, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, onuitgegeven studie, Brussel, s.d., f. 34.

⁷⁵ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1881, dl. II, pp. 379-381.

←← De ringspoorweg, detail van het plan voor de herinrichting van het noordoostelijk gedeelte van de Leopoldswijk, ontworpen door Gédéon BORDIAU. SAB/PP 957 (1879).

← De spoorlijn na de verplaatsing onder de Clovislaan, detail van het plan *Bruxelles et ses environs*, in 1894 opgesteld door het *Institut cartographique militaire*. SAB/OW 16767.

Door een overeenkomst van 02.04.1882 tussen de Stad en de Staat, nam deze laatste de kosten voor de verplaatsing van de spoorlijn op zich.⁷⁶ De werken aan de tunnel werden uitgevoerd in het midden van de jaren 1880. De voormalige spoorlijn werd afgeschaft en in 1888 stond de Staat het terrein waarover deze had gelopen af aan de Stad.⁷⁷ Op het oude spoorwegtracé werd op basis van een collegiaal besluit van 06.04.1891 de Wilsonstraat aangelegd.⁷⁸

Het kerkhof

Een van de laatste etappes in de inrichting van de Noordoostwijk was de afschaffing van het kerkhof in de Notelaarsstraat. Dit was aangelegd na een op 26.06.1784 uitgevaardigd edict van Jozef II, dat de aanwezigheid van kerkhoven binnen de steden verbood.⁷⁹ De graven van de parochies Sint-Michiel-en-Sint-Goedele, Sint-Nicolaas, Onze-Lieve-Vrouw van de Finistère en Sint-Jacob-op-de-Koudenberg⁸⁰ werden overgebracht naar het terrein boven de Leuvensesteenweg, dat eigendom was van het dekenaat van Sint-Goedele.⁸¹ Het kerkhof werd op 13.11.1784 gewijd.⁸²

⁷⁶ *Idem*, 1882, dl. I, pp. 218-229, 1884, dl. II, p. 740.

⁷⁷ SAB/OW 25014.

⁷⁸ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1891, dl. I, p. 480.

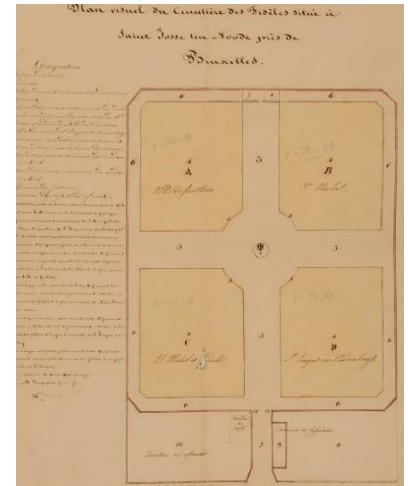
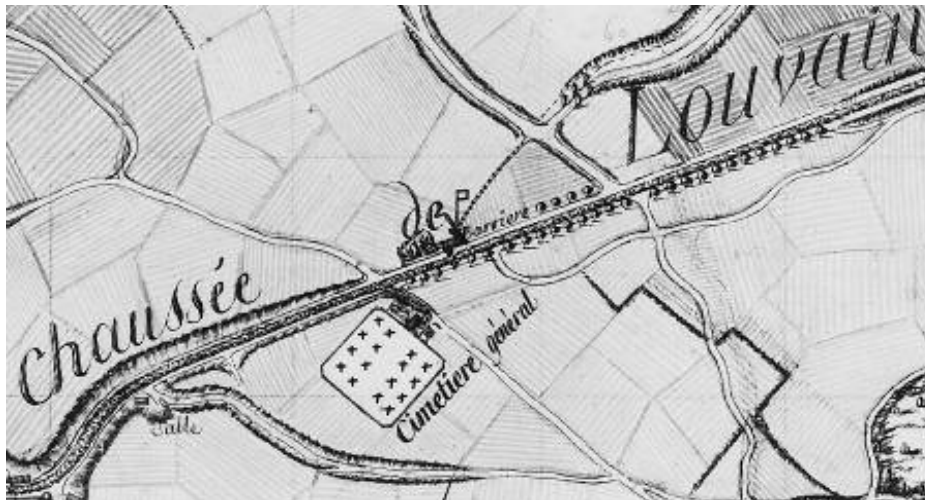
⁷⁹ MALEVEZ, G., 'Des cimetières paroissiaux aux cimetières communaux', *Région de Bruxelles. Des villages d'autrefois à la ville d'aujourd'hui*, Gemeentekrediet, Brussel, 1989, p. 226.

⁸⁰ SAB/PP 3460 (1811).

⁸¹ DELIENS, P, 1982, p. 39.

⁸² SAB/OW 16520: *Déblai du cimetière du Quartier-Léopold à Bruxelles*, rapport goedgekeurd door de *Conseil supérieur d'hygiène publique* op 11 augustus 1887, p. 3.

Oorspronkelijk was het kerkhof een rechthoek, maar het werd in de loop van de tijd almaar groter. In 1805 werd een perceel toegevoegd voor de protestantse gemeenschap en in dezelfde periode ook een voor de Israëlitische gemeenschap.⁸³ Het kerkhof werd in 1848, 1857 en 1861 vergroot,⁸⁴ tot het aan de Keizer Karelstraat grensde.

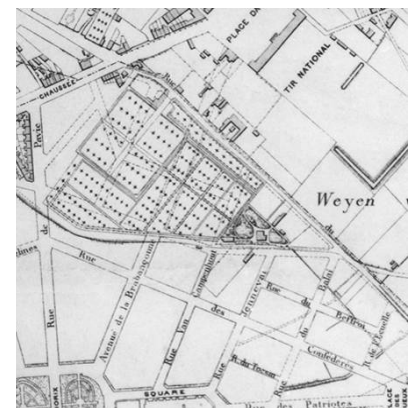

Plan van het kerkhof in de Notelaarsstraat, opgesteld op 30.08.1811 door VERRIJCKEN. SAB/PP 3460.

← Het kerkhof in de Notelaarsstraat, detail van de *Carte de Bruxelles et ses environs*, in 1821 opgesteld door G. DE WAUTHIER. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

In de jaren 1870 bleek de begraafplaats echter te klein te zijn. Ze vormde bovendien een obstakel voor de ontwikkeling van de toekomstige wijk. In zijn ontwerp van 1875 voorzag BORDIAU de sluiting van het kerkhof. Vanaf 16.08.1877 hadden hier geen nieuwe begrafenissen plaats, en werd een nieuw kerkhof voor de Stad geopend in Evere.⁸⁵

De opruiming van de gronden van het kerkhof, de nieuwe straten en bouwterreinen gebeurde tien jaar later, tussen 1890 en 1893.⁸⁶ Gezien er ongerustheid was over de korte periode tussen de laatste begrafenissen en de opruiming van het kerkhof, werden vooraf studies uitgevoerd over de gezondheidsrisico's van de onderneming. Hieruit bleek dat het terrein 'uitzonderlijk geschikt was voor de ontbinding van de lichamen.'⁸⁷ Bovendien moest het 'tot een diepte van drie tot zes meter worden afgegraven, een laag die veel dieper is dan die waarin de lichamen werden begraven.'⁸⁸ De arbeiders moesten bovendien de droge botten die ze eventueel aantreffen 'op religieuze' wijze verzamelen, zodat ze op het nieuwe kerkhof opnieuw konden worden begraven.⁸⁹ Een deel van de afgegraven grond werd gebruikt voor de opfoking van de voormalige de Granvellowijk.⁹⁰

Het voormalige kerkhof in 1881 tussen de nog niet rechtgetrokken Notelaarsstraat en Keizer Karelstraat, detail van het plan *Bruxelles et ses environs*, opgesteld door het *Institut cartographique militaire*. © Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel, Kaarten en Plannen.

Het terrein ter hoogte van de hoofdingang van het kerkhof, tussen de Lutherstraat en de Brabançonnestraat, was voorbehouden voor de bouw van een loods voor lijkkoetsen van de gemeentelijke dienst voor begrafenissen (zie Notelaarsstraat).

⁸³ WAUTERS, A., 1973, p. 53.

⁸⁴ MALEVEZ, G., 1989, p. 227.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 229.

⁸⁶ SAB/Bulletin communal de Bruxelles, 1890, dl. I, p. 23. SAB/OW 16520: cahier des charges du déblai de terrains à bâtir situés à l'emplacement de l'ancien cimetière, dressé le 15.03.1893 [lastenboek voor de afgraving van de bouwgronden ter hoogte van het voormalige kerkhof, opgesteld op 15.03.1893].

⁸⁷ SAB/OW 16520: Déblai du cimetière du Quartier-Léopold à Bruxelles, rapport approuvé en séance du Conseil supérieur d'hygiène publique le 11 août 1887 [rapport goedgekeurd tijdens de zitting van de Hoge raad voor openbare hygiëne op 11 augustus 1887], p. 1.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 2.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 21.

⁹⁰ SAB/OW 16520: cahier des charges du déblai de terrains à bâtir situés à l'emplacement de l'ancien cimetière, dressé le 15.03.1893 [lastenboek voor de afgraving van de bouwgronden ter hoogte van het voormalige kerkhof, opgesteld op 15.03.1893].

In 1882 was deze laatste tijdelijk ondergebracht in het voormalige landgoed Jacquet, aan de rand van het kerkhof (zie Keizer Karelstraat). Het nieuwe terrein had het voordeel dat het aan de rand lag van de Stad Brussel, in een toen nog dun bevolkte wijk, en langs de weg die de meeste lijkkoetsen naar het nieuwe kerkhof van Evere volgden.

←← Plan van de *débâti des rues à ouvrir à travers l'ancien cimetière du quartier Léopold*. SAB/OW 16520 (1891).

← Loods voor lijkkoetsen op het voormalige kerkhof in de Notelaarsstraat, detail van het plan *Bruxelles et ses environs*, in 1894 opgesteld door het *Institut cartographique militaire*. SAB/OW 16767.

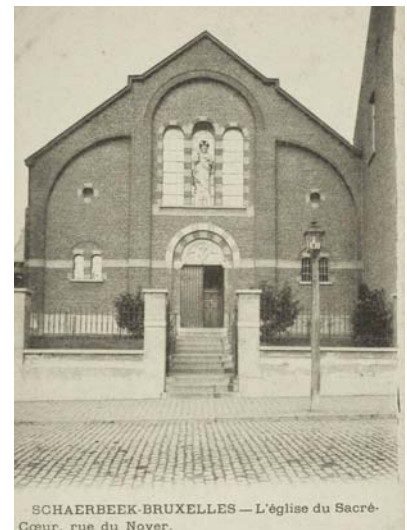
De loods werd tussen 1893 en 1895 gebouwd, naar een ontwerp van architect J. H. WAEGENEER. Het gebouw werd na de Tweede Wereldoorlog buiten gebruik gesteld en het geheel werd vervangen door een groot complex sociale woningen met de nr. 80-80a-80b in de Brabançonnelaan.

De Heilig-Hartkerk

De parochie van de Noordoostelijke uitbreiding van Brussel heeft een bewogen geschiedenis gekend, omwille van de manoeuvres van het liberale en antiklerikale stadsbestuur, dat de pogingen om een echte kerk te bouwen in de wijk dwarsboomde.

In 1895 was de kerk die BORDIAU had gepland op de Margaretasquare nog altijd niet gebouwd. De bewoners van de wijk waren het beu om lange afstanden af te leggen naar de kerken Sint-Servatius of Sint-Joost in de naburige gemeenten, en ze lieten in de Notelaarsstraat 20, op het grondgebied van Schaarbeek een kapel bouwen. In juni 1895 dienden ze een verzoek in voor de erkenning van het gebouw als kerk van een nieuwe parochie die het Heilig-Hart zou heten.⁹¹ De kapel opende als dusdanig haar deuren op 1 november van datzelfde jaar, nog voor er antwoord was gekomen op het verzoek.⁹²

Voor een voldongen feit gesteld, gaf de Stad Brussel een negatief advies betreffende de regularisatie van 'deze schurkenkerk'.⁹³ Bovendien vond ze het principe van een parochie op de grens van verschillende gemeenten een 'administratieve janboel'.⁹⁴ De oprichting van de parochie werd echter goedgekeurd bij K.B. van 27.10.1896.⁹⁵ Het jaar daarop, toen de parochianen

Notelaarsstraat 20, de eerste kapel van de parochie van het Heilig-Hart in Schaarbeek. Verzameling Dexia Bank, s.d.

⁹¹ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1896, dl. I, p. 981.

⁹² LAPORTE, J., *100 ans d'histoire de la paroisse du Sacré-Cœur dans le quartier Nord-Est de la Ville de Bruxelles*, Brussel, Parochie van het Heilig-Hart, 1996, p. 19.

⁹³ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1896, dl. I, p. 983.

⁹⁴ *Ibid.*, 1897, dl. I, p. 157.

⁹⁵ LAPORTE, J., 1996, pp. 17-18.

de verhuis van hun kerk naar de Margareta-square vroegen⁹⁶, zoals voorzien in de plannen van BORDIAU, verzette de Stad zich hiertegen categoriek.

Broeder MARÈS-JOSEPH – wiens echte naam Charles-Louis DE PAUW was –, architect en medeoprichter van de Sint-Lucasscholen, maakte in het begin van de jaren 1900 voor de nog altijd niet bebouwde Margareta-square, een voorontwerp voor een neogotische basiliek gewijd aan het Heilig Hart van Christus.⁹⁷ Gezien de open ruimte rond het gebouw onvoldoende werd geacht, werd het project onder impuls van Leopold II opgegeven en werd in plaats daarvan geopteerd voor de site van Koekelberg die boven de hoofdstad uitsteekt.

Niet uitgevoerd ontwerp van de door broeder MARÈS-JOSEPH voor de Margareta-square ontworpen basiliek, westgevel en zuidgevel. *Bulletin des Métiers d'Art*, 3e jaargang, 1903-1904, p. 312.

In 1905 ging de kerkfabriek van het Heilig-Hart weer in de aanval en vroeg de overheveling van haar zetel naar het Brusselse grondgebied, de aanpassing van de parochiale grenzen aan die van de Noordoostwijk en de bouw van een tijdelijke kerk op de Margareta-square. De Stad weigerde eens te meer met het argument dat 'men de mooie squares van de Noordoostwijk, noch enig ander openbaar plein van deze nieuwe wijk kan laten ontsieren.'⁹⁸

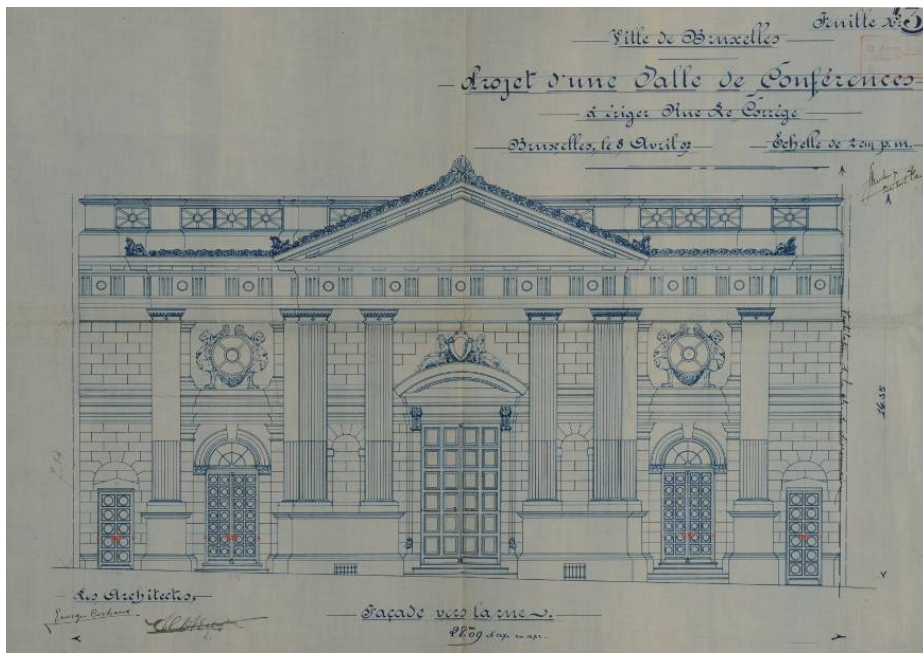
Twee jaar later diende Félix Buelens, de pastoor van de parochie, een bouwaanvraag in voor een 'voordrachtzaal' op een terrein dat in zijn bezit was in de Correggiostraat (zie 15a-17). Het ontwerp was van de hand van de architecten Georges COCHAUX en Alex STRUYVEN. Toen de bouwwerken volop aan de gang waren, vernam de Stad dat de toekomstige zaal in feite bestemd was om als kerk gebruikt te worden. De gemeenteraad eiste daarop de stopzetting van de werken. Uiteindelijk keurde de Stad de lichtjes herziene plannen, deze keer opgesteld door architect Victor JANSSEN, goed. De kerk werd op 19 maart 1909 ingewijd.⁹⁹

⁹⁶ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles*, 1897, dl. I, p. 301.

⁹⁷ ABBE L., R., 'Un projet de basilique', *Bulletin des Métiers d'Art*, 3de jaargang, 1903-1904, pp. 309-315.

⁹⁸ SAB/*Bulletin communal de Bruxelles* 1905, dl. I, p. 621.

⁹⁹ LAPORTE, J., 1996, p. 25.

Correggiostraat 15a-17, voormalige kerk van het Heilig Hart, eerste ontwerp van 1907, getekend door de architecten Georges COCHAUX en Alex STRUYVEN. SAB/OW 2467 (1907).

In 1941 bleek dat de kerk, die als tijdelijk gebouw voorzien was, niet met 'eerste kwaliteit' materiaal was gebouwd en dat belangrijke restauratiewerken noodzakelijk waren. Gezien de aangroei van het aantal parochianen, was het gebouw bovendien te klein geworden. De parochie besloot dus om een nieuwe kerk te bouwen. Er werd een voorontwerp gemaakt door architect Léonard HOMEZ. Het nieuwe gebouw zou worden gebouwd in de Correggiostraat, op het terrein grenzend aan de oude kerk, dat voordien door de parochie was aangekocht (zie 17a-19a).

In 1942 stelde de Stad echter voor om de nieuwe kerk te bouwen aan de andere kant van het huizenblok, in de Michel Angelolaan, waar de nr. 18 tot 24 zouden onteigend worden. De parochie schaarde zich achter dit idee, maar het werd uiteindelijk opgegeven. Na de oorlog, in 1952 tekende architect Jo DE BOUVER een nieuw ontwerp voor het perceel naast de oude kerk. De bouw begon in 1954. Eind 1956 werd de voormalige kerk, waarvan de lage linkerzijbeuk gesloopt was, omgevormd tot parochiezaal.

Correggiostraat 17a-19a, klokkentoren van de Heilig-Hartkerk, in 1952 ontworpen door architect Jo DE BOUVER (foto 2008).

Van de naoorlogse periode tot vandaag. Van een tabula rasa stedenbouw naar het herstel van het oude weefsel

Tot in de jaren 1950 onderging de Noordoostwijk geen grondige wijzigingen. Tijdens de twee volgende decennia echter werden grote aantallen huizen gesloopt en vervangen door grootschalige appartementsgebouwen, die massaal rond de squares werden gebouwd en ook langs de Renaissancelaan.

Door de vestiging van de Europese Gemeenschap rond het Schumanplein verrezen er vanaf het begin van de jaren 1960 ook meer en meer kantoorgebouwen. Deze al even grootschalige gebouwen concentreerden zich vooral aan de zuidelijke rand van de plantsoenwijk. De aanwezigheid van de Europese instellingen zorgde niet alleen voor een grote druk op de vastgoedsector, en een opmars van de tertiaire sector ten koste van de huisvesting, maar ook voor een sterke opkomst van de horeca in de buurt van het Schumanplein en grote verkeer- en parkeerproblemen.

Sinds de jaren 1980 heeft de overheid meerdere initiatieven gestart om de stedelijke omgeving van de wijk te verbeteren. Ze gaf aanbevelingen voor de beperking van het aantal kantoren en handelsruimten ten voordele van huisvesting, en voor het behoud van de groene zones.

In 1992 vaardigde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een besluit uit betreffende de gebouwen in de wijken rond de Ambiorixsquare en het Jubelpark.¹⁰⁰ Dit beperkt verbouwingen en nieuwbouw en moedigt renovatie aan. Het is tevens gericht op het behoud van de tuinen en reglementeert het volume van nieuwe gebouwen.

In het kielzog van een in 2003 door het Brussels Gewest besteld ombudsplan werden de verschillende bestaande gewestelijke en gemeentelijke plannen samengebracht in Richtschema Europese Wijk, dat op 24 april 2008 werd goedgekeurd.¹⁰¹ In dit schema zijn de krachtlijnen opgenomen van de toekomstige ontwikkeling van de zone, onder meer betreffende de renovatie van de openbare ruimten, de promotie van woonfuncties en het behoud van het architecturale erfgoed.

¹⁰⁰ Executieve van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, *Repères pour préserver Bruxelles. Nouvelles règles d'urbanisme pour le quartier entourant le cinquantenaire*, Brussel, 1992.

¹⁰¹ <http://www.eurobru.com/ceinrbc.htm>.